

DARASA LAKO

OFISI YA RAIS

TAWALA ZA MIKOA NA SERIKALI ZA MITAA

HALMASHAURI YA WILAYA TARIME

SHULE YA AWALI NA MSINGI MT. MAGRETH

NUKUU ZA SOMO LA KISWAHILI

DARASA LA TANO

MWL. LENARD JUMA TUNGUCHA

KUWASILIANA KATIKA MIKTADHA MBALIMBALI

Kuanzisha na kuendeleza mazungumzo katika miktadha mbalimbali.

a. Kutega na kutegua vitendawili na kuvihusianisha na vitu vilivyopo katika mazingira kwa usahihi.

Mazungumzo baina ya Maria na bibi yake alipomtembelea kijijini kwao Lukani wilaya ya Siha mkoani Kilimanjaro:

Maria: Shikamoo bibi

Bibi: Marahaba mjukuu wangu, habari za kuamka?

Maria: Nzuri bibi uchovu wa safari umekwisha, usiku nililala fofofo

Bibi: Ah, mjukuu wangu nafurahi umeamka salama na uchovu umekwisha. Vipi maendeleo yako shuleni?

Maria: Maendeleo yangu ni mazuri na katika mtihani nilishika nafasi ya nne darasani.

Bibi: Kwenye darasa mpo wanafunzi wangapi? Na unapenda somo gani zaidi?

Mjukuu: Darasani tupo wanafunzi arobaini na tano na ninapenda somo la Kiswahili

Bibi: Ooh! Mjukuu wangu vizuri enhe mmefundishwa vitendawili?

Maria: Ndio bibi, mwalimu alituambia vitendawili ni semi fupi zenye mafumbo yanayotakiwa kufumbuliwa.

Bibi: Vizuri sana mjukuu wangu, zamani wazee walikua wanakaa na wajukuu wao na kuwapa vitendawili ili wavitegue lakini siku hizi mambo yamebadilika sana mjukuu wangu ni wakati wa sayansi na teknolojia.

DARASA LAKO

Maria: Kweli bibi mambo yamebadilika lakini tukumbuke ya kale ni dhahabu.

Bibi: Ha haa kweli mjukuu wangu ngoja nikutegee kitendawili halafu nione kama kweli unafahamu vitendawili.

Maria: Haya bibi wewe tega tu mimi nitategua

Bibi: Kitendawili

Maria: Tega

Bibi: Kuku wangu katagia mibani

Maria: Nanasi

Bibi: Umepata mjukuu wangu. Mh! unafikiri kitendawili hiki kilitumika sana katika muktadha upi?

Maria: Kitendawili hiki kilitumika sana kwa wakulima waliokuwa wakijishughulisha na kilimo cha mananasi

Bibi: Vizuri mjukuu wangu, kweli walimu wamewafundisha vizuri. Nenda jikoni nimekuandalia chai na magimbi ukimaliza uoshe vyombo kisha ukacheze na wenzako.

Maria: Sawa bibi

Jibu maswali yafuatayo:

1. Nyumba yangu ndogo wapangaji wengi _____
2. Hukung'onakuleng'o _____
3. Kuku wangu katagia mibani _____
4. Pruu mpaka maka _____
5. Baba analala ndevu nje _____

Majibu:

1. Kibiriti
2. Giza
3. Nanasi
4. Utelezi
5. Mhindi

b. Kutamba ngonjera kwa kuzingatia kanuni za utambaji

Maana ya Ngonjera

Ngonjera ni utunzi wa ushairi ambapo watu wawili hulumbana na kujibizana kishairi. Aidha huanza kwa kujibizana kwa hoja na mwishoni hufikia mwafaka ambapo upande mmoja hukubaliana na hoja za upande mwingine. Kwa kawaida ngonjera huwa na vina na mizani na kituo kama mashairi mengine. Hutumia lugha ya kishairi na muundo wake ni wa kishairi.

Ngonjera

MJINGA: Kisa hicho kutosoma, siyo ujinga hakika

Kutosoma si kulima, na akili kupunguka

Mimi ni mtu mzima, macho huru yatoweka

Hebu nipe la hakika, ujinga wangu ni nini?

MSHAURI: Si kitu mtu mzima, bado hatujakuzika

Kusoma kwako lazima, ujue na kuandika

Ndipo tajiona vema, na ujinga kukutoka

Kukosa kuelimika, ndio umo ujingani

MJINGA: Sasa nikasome wapi, iwapo nalazimika

Muda wangu ni mfupi, vigumu kuelimika

Mwalimu wangu ni yupi, awezaye kunipika

Hebu nipe la hakika, ujinga wangu ni nini?

MSHAURI: Sasa kafunge mshipi, shuleni takupeleka

Naahidi sikutupi, shule yenu ni ya pekee

Akili uingwe papi, na ujinga kukutoka

Kukosa kuelimika ndio umo ujingani

MJINGA: Sasa nimeifahamu, maana ya kupunguka

Takazania elimu, ujinga pate nitoka

Nami nionje utamu, kusoma na kuandika

Kweli hii ni hakika, ni kukaa ujingani

umuhimu na faida za ngonjera

i. Kuelimisha jamii.

ii. Kukosoa jamii kupitia maada husika.

iii. Kuburudisha jamii.

iv. Kudumisha utamaduni.

v. Kukuza lugha kwa kuongezeka kwa msamiati mpya.

c. Kutumia nahau katika habari fupi na kuelezea maana zake.

Maana ya Nahau.

Nahau ni maneno yenye maana maalum ambayo hayajatokana na maana za kawaida za maneno hayo. Huwa na maana iliyojificha ambapo maneno yaliyotumika huwa tofauti sana na maana iliyojitokeza.

Soma habari ifuatayo kisha jifunze kupitia maswali na majibu yaliyopo chini.

MKUTANO WA WANAKIJIJI WA KISHISHA

Mzee Amani ni mwenyekiti wa kijiji cha Kishisha. Mzee Amani hufanya kazi yake kwa bidii na kwa umakini mkubwa.

Siku moja jioni Mzee Amani alipiga mbiu kujulisha wanakijiji kuwa kesho yake kutakuwa na mkutano.

Kesho yake wanakijiji walikusanyika uwanjani kwa ajili ya mkutano. Mzee Amani alianza mkutano kwa kuwasalimia wanakijiji wenzake na kuwaeleza madhumuni ya mkutano.

Kwanza alianza kwa kuwatia moyo kutokana na janga la kimbunga lililotokea kijijini kwao. Kimbunga hicho kiliangusha mahindi yaliyokuwa yamestawi vizuri na mengine yalikua yamekomaa. Pia migomba ilianguka na kuwaacha wanakijiji wakiwa na huzuni baada ya mazao yao kuanguka.

Aliwaambia wanakijiji wapige moyo konde kwani kimbunga husababishwa na mabadiliko ya tabia ya nchi sio uchawi.

Pia Mzee Amani aliwapa pole familia ya Bwana Masawe ambayo iliponea chupuchupu kupoteza maisha baada ya mti mkubwa kuangukia nyumba yao. Aidha, aliwashukuru wanakijiji waliotoa msaada wa haraka kwa familia ya Bwana Masawe .

Mzee Amani aliwaambia wanakijiji waliohudhuria mkutano kwamba wasikate tamaa bali walime na kuotesha mazao mengine, pia aliwaasa wananchi wanaokaa vijiwani na kupiga domo, pia wenye tabia ya kukalia wenzao kitako waache tabia hizo, la sivyo watakiona cha mtemakuni. Aidha aliwaambia wanakijiji wafanye kazi kwa bidii ili wawe na maendeleo binafsi na kwa jamii nzima na hatimae Taifa kwa ujumla.

DARASA LAKO

Aliwaambia mtu mvivu maendeleo yatampiga chenga. Baada ya kumaliza mkutano mzee amani aliwashukuru wanakijiji kwa kuhudhuria mkutano na kuwatakia kila la heri katika shughuli zao za kila siku.

Maswali:

Eleza maana ya nahau zifuatazo:

1. Piga mbiu ____
2. Ona rangi zote ____
3. Ponea chupuchupu ____
4. Piga chenga ____
5. Tia moyo ____
6. Kata tamaa ____
7. Piga moyo konde ____
8. Piga domo ____
9. Kaliakuti kavu ____

Majibu:

1. Kimbia haraka
2. Taabishwa sana na jambo
3. Nusurika katika hatari
4. Kwepa mtu/ majukumu
5. Fanya mtu awe na ari ya kufanya jambo, hamasisha mtu kufanya jambo
6. Ondoa matumaini ya kufanikisha jambo.

7. Jipe moyo kuendelea na shughuli au shauri gumu kuwa jasiri
8. Ongea maneno mengi yasiyo na maana
9. Kuwa hatarini kuharibikiwa.

d. Kutafsiri taswira inayoakisiwa na nahau

Taswira ni picha anayoipata kwa kujifunza nahau au kutumia nahau

i. Kuonya jamii

Kwa kutumia nahau ona cha mtema kuni, piga domo,

ii. Kuelimisha jamii kwa kutumia nahau, piga moyo konde

iii. Kumtia mtu moyo/tia moyo kwa kutumia nahau usikate tamaa

e. Kutunga sentensi kwa kutumia kauli halisi

KAULI HALISI

Maana:

Haya ni maneno yanayozungumzwa moja kwa moja na mzungumzaji, mfano; nenda kaoshe vyombo.

Kwa kawaida kauli halisi huwa katika wakati uliopo na pia kuwekewa alama za nukuu mfano, “nendeni sokoni”.

sifa za kauli halisi

- i. kutumia nafsi ya kwanza.
- ii. kutumia wakati uliopo
- iii. kutumia alama za funga na fungua semi.

Maswali:

Andika sentensi tano katika kauli halisi:

1. Mtoto anachezea uchafu
2. Kesho uje jioni
3. Nenda kanunue vitumbua na maziwa
4. Mimi na mjomba tutakwenda sokoni
5. Nikimaliza kuosha vyombo nitamsaidia mama kufua nguo.

f. Kutunga sentensi kwa kutumia kauli taarifa

KAULI TAARIFA

Maana:

Ni uzalishaji wa maneno au taarifa iliyosemwa na mtu mwingine. Hapa alama za nukuu huwa hazitumiki.

Mfano: Alisema nipike chakula wale.

Maswali:

Badili sentensi zifuatazo kuwa katika kauli taarifa.

1. Nendeni shambani
2. Kesho uje asubuhi
3. Pika chakula tule
4. Nenda kaoge
5. Kamuone mgonjwa

Majibu

1. Alisema tuende shambani
2. Alisema kesho nje asubuhi
3. Alisema nipike chakula wale
4. Alisema niende nikaoge
5. Alisema nenda kamuone mgonjwa

sifa za utungaji wa kauli taarifa

- i. Nafsi ya kwanza hubadilika na kuwa katika nafsi ya tatu. Mifano: **Mimi** hugeuka **yeye**.
- ii. Alama za kuuliza (?) na za kushangaa (!) hazitumiki kwenye kauli taarifa.
- ii. Katika kuandika kauli taarifa mahali penye wakati ujao **-ta-** kwenye kauli halisi hugeuka na kuwa **-nge-**.

g. Kueleza hatua za uandishi wa habari fupi /insha

MAANA YA INSHA

Insha ni kifungu cha maneno kilichopangwa kwa mpangilio maalumu wenye kueleza jambo fulani lililopangwa katika aya. Jambo hilo laweza kuwa ni ugonjwa, wanyama n.k.

UANDISHI WA INSHA

Uandishi wa insha ni utunzi wa mfuatano wa tungo zenye mtiririko unaoelezea mada fulani.

AINA ZA INSHA

Zipo aina mbili za insha nazo ni

DARASA LAKO

i) Insha za kisanaa, Insha ya kisanaa ni ile inayotumia lugha ya kisanaa yaani yenye tamathali za semi kama vile sitiari, tashbiha, taniaba na mubalagha.

ii) Insha zisizo za kisanaa, ni aina ya insha ambayo haitumii lugha za kifasihi isipokuwa hutumia lugha ya kawaida tu.

MUUNDO WA INSHA

Kimuundo insha imegawanyika katika sehemu nne nazo ni

i) Kichwa cha insha

ii) Utangulizi wa insha

iii) Kiini cha insha

iv) Mwisho wa insha

i) KICHWA CHA INSHA

Huandikwa mwanzoni kabisa mwa insha, na pia huandikwa kwa herufi kubwa na kupigiwa mstari. Vilevile huandikwa katikati ya mstari.

ii) UTANGULIZI

Hii ni sehemu ya pili ya insha. Sehemu hii hueleza kwa ufupi juu ya jambo linalozungumziwa.

iii) KIINI CHA INSHA

Hii ni sehemu kuu kabisa katika insha. Hufuata baada ya utangulizi. Hii ni sehemu ambayo mwandishi huelezea kwa undani jambo alilokusudia kuliandika. Kila jambo analokusudia kuliongelea lazima liwe katika aya

iv) MWISHO WA INSHA/HITIMISHO

Hii ni sehemu ya mwisho ya insha. Hapa mwandishi hufanya ufupisho wa yote aliyoyaandika. Pia mwisho wa insha huanza katika aya.

Uandishi wa insha

UKIMWI

UKIMWI ni upungufu wa kinga mwilini. Ugonjwa huu wa UKIMWI hauna kinga wala dawa. Madaktari bingwa duniani bado wanajitahidi kutafuta kinga na tiba lakini bado hawajafanikiwa.

Ugonjwa huu wa UKIMWI huambukiza kwa njia mbalimbali. Baadhi ya njia hizo ni kuchangia vitu vyenye ncha kali kama vile nyembe, sindano za kutogea masikio, kuchangia mswaki. Kifaa chenye ncha kali kama kimetumiwa na mtu mwenye maambukizi ya virusi vya UKIMWI kisha mtu mwingine akatumia na vikamtoboa anaweza kupata maambukizi ya virusi vya UKIMWI.

Vilevile huambukizwa kwa njia ya kuongezewa damu. Mgonjwa akiongezewa damu ya mtu mwenye maambukizi ya UKIMWI na yeye atapata maambukizi.

Pia mama mwenye maambukizi ya virusi vya UKIMWI anaweza kumwambukiza mtoto wakati wa kujifungua na wakati anapomnyonyesha mtoto wake.

Zipo njia za kujikinga na UKIMWI. Baadhi ya njia hizo ni kutochangia vitu vyenye ncha kali pia kutochangia mswaki. Vile vile kuhakikisha mgonjwa amewekewa damu salama isiyo na maambukizi.

Pia mama mwenye maambukizi kupata ushauri wa kitaalamu jinsi ya kumhudumia mtoto wake ili asimuambukize. Na pia ajifungulie hospitali ili aweze kujifungua kwa usalama na bila kumuambukiza mtoto wake virusi vya UKIMWI.

Hivyo basi UKIMWI ni ugonjwa hatari usio na kinga wala tiba. Hatuna budi kujikinga na ugonjwa huu, kwani ugonjwa huu hupelekea kifo. Taifa hupoteza nguvu kazi na kupelekea maendeleo ya nchi kudorora. Hata hivyo serikali inajitahidi sana kutoa elimu juu ya ugonjwa huu ili kujikinga na kupunguza kasi ya kuenea kwa ugonjwa huu.

Jinsi ya Kuandika Insha

(a) Somakwa makini mada/kichwa/anwani uliyopewa zaidi ya mara moja, hakikisha unaelewa vizuri mada ulopewa.

- (b) Yaandike mambo muhimu yatakayokuongoza katika kuiandika nsha. mwongozo wa insha yako.
- (c) Yapitie mambo hayo muhimu ili uhakikishe kwamba yanaendana na anwani, toa mambo ambayo hayafai na ongeza mambo muhimu uliyokayasahau.
- (d) Rudia kusoma insha yako huku ukirekebisha makosa ya tahajia na sarufi.

Maswali:

1. Nini maana ya insha?
2. Kuna aina ngapi za insha? Zitaje.
3. Kimuundo insha imegawanyika katika sehemu ngapi? Zitaje sehemu hizo.
4. Kwa kawaida kichwa cha insha huandikwa kwa herufi ____
5. Insha hii ina aya ngapi?
6. Insha hii inazungumzia nini?
7. Mwandishi wa insha hii anaeleza ni hasara zipi zinazopatikana kutokana na janga la UKIMWI?

Majibu:

1. Insha ni kifungu cha maneno kilichopangwa kwa mpangilio maalumu wenye kueleza jambo fulani, lililopangwa kwa aya.
2. Zipo aina mbili za insha nazo ni insha za kisanaa na insha zisizo za kisanaa.
3. Insha imegawanyika katika sehemu nne
 - i) Kichwa cha insha
 - ii) Utangulizi wa insha

iii) Kiini cha insha

iv) Mwisho wa insha

4. KUBWA

5. Insha hii ina aya nane.

6. Insha hii inazungumzia ugonjwa wa UKIMWI.

7. Hasara zinazopatikana ni watu kupoteza maisha na kupoteza nguvu kazi kushuka kwa kiwango cha maendeleo katika nchi kwa kuwa watu wamefariki na wengine wanauguza wagonjwa.

h. Kutumia nafsi tatu katika sentensi kwa kuzingatia hali ya umoja na wingi

Maana ya nafsi/dhana ya nafsi

Nafsi ni sawa na mtu. Tuna nafsi tatu katika lugha ya Kiswahili.

	UMOJA	WINGI
NAFSI YA KWANZA	Mimi	Sisi
NAFSI YA PILI	Wewe	Nyinyi
NAFSI YA TATU	Yeye	Wao

Nafsi ya kwanza umoja mimi huwakilishwa na Ni

Nafsi ya kwanza wingi sisi huwakilishwa na Tu

Nafsi ya pili umoja wewe huwakilishwa na U

Nafsi ya pili wingi nyinyi huwakilishwa na M

Nafsi ya tatu umoja yeye huwakilishwa na A

Nafsi ya tatu wingi wao huwakilishwa na WA

DARASA LAKO

	UMOJA	WINGI
	NI	TU
Nafsi ya kwanza		
Nafsi ya pili	U	M
Nafsi ya tatu	A	WA

MATUMIZI

NAFSI YA KWANZA	UMOJA	Nitaandika kitabu
	MIMI	
	WINGI	Tutaandika kitabu
	SISI	
NAFSI YA PILI	UMOJA	Utaandika kitabu
	WEWE	
	WINGI	Mtaandikia kitabu
	NYINYI	
NAFSI YA TATU	UMOJA	Ataandika kitabu
	YEYE	Wataandika kitabu
	WAO	

MASWALI

1. Sentensi hizi zifuatazo zipo katika nafsi ipi?

a. Anatembea kwa madaha

b. Tunasoma kwa bidii

DARASA LAKO

- c. Mtafagia uwanja na kuosha vyombo
- d. Ninasoma kwa bidii
- e. Wanachota majikisimani

MAJIBU

- a. Nafsi ya tatu umoja
- b. Nafasi ya kwanza wingi
- c. Nafsi ya pili wingi
- d. Nafsi ya kwanza umoja
- e. Nafsi ya tatu wingi

2. Jaza nafsi sahihi katika nafasi zilizoachwa wazi kwenye sentensi zifuatazo:

- a. _____ anacheza mpira vizuri.
- b. _____ wanakula taratibu mno.
- c. _____ tutaondoka leo jioni.

Kutumia msamiati katika kuzungumza kwa kuwasilisha hoja kulingana muktadha mbalimbali.

(a) Kutunga sentensi kwa kutumia majina ya wanyama wanaofugwa na kuelezea faida zake.

HADITHI

SHUGHULI ZA MZEE HAMISI

Picha inayoonesha Mzee Hamisi anahudumia ng'ombe na mbuzi zizini, pembeni punda

wamefungwa kwenye mti.

Mzee Hamisi anaishi katika kijiji cha Fuka, wilayani Siha, mkoani Kilimanjaro. Mzee Hamisi anajishughulisha na kilimo pamoja na ufugaji. Mzee Hamisi ni mtu mcheshi sana na mwenye upendo kwa watu wote. Wanakijiji wote wanampenda Mzee Hamisi.

Nyumbani kwa Mzee Hamisi kuna mifugo mingi. Baadhi ya mifugo anayofuga Mzee Hamisi ni ng'ombe, mbuzi, mbwa, paka na punda.

Vile vile Mzee Hamisi ana shamba kubwa. Amapanda mahindi, maharage na migomba. Pia ana miti ya miembe, michungwa na mipapai.

Siku moja mimi na kaka yangu Sudi tulikwenda kumtembelea Mzee Hamisi nyumbani kwake. Tulipofika tulimsalimia Mzee Hamisi, alituitikia salamu na alitukaribisha kwa furaha.

Kaka Sudi alimuuliza Mzee Hamisi “mbona unafuga mifugo mingi hivyo”? Mzee Hamisi alicheka sana kisha akajibu, “mifugo ina faida nyingi kwa binadamu. Ng'ombe na mbuzi wanatupatia maziwa ambayo ni muhimu sana kwa afya zetu. Maziwa hutupa protini ambayo husaidia sana katika ukuaji”. Aliendelea kutueleza kuwa wao wanakamua maziwa mengi asubuhi na jioni wanakamua. Hivyo hawawezi kuyamaliza kwa matumizi ya nyumbani kwake. Hivyo maziwa yanayobakia huyauza na kupata fedha kwa ajili ya matumizi mengine kama kununua sukari, chumvi na mafuta.

Pia alituambia mbuzi na ngo'mbe hutupatia mbolea ambayo huweka katika mazao yake. Mbolea hiyo hurutubisha ardhi na kufanya udongo kuwa na rutuba na kustawisha mazao vizuri, na hatimaye kupata mavuno mengi. Alisema ngozi ya ng'ombe na mbuzi hutumika pia kutengeneza viatu na mikoba. Mimi na kaka tulishangaa sana kusikia kuwa hata ngozi ina faida.

DARASA LAKO

Mimi nilimuuliza Mzee Hamisi punda anaowafuga wana faida gani? Alituambia punda wanamsaidia kubeba mazao yake na kupeleka gulioni kuuza. Na pia humsaidia kubeba maji kutoka anapochota kisimani hadi nyumbani.

Mzee Hamisi aliendelea kutuambia kuwa paka humsaidia kukamata panya. Panya wakiingia ndani kutoboa nguo pamoja na kuharibu chakula kilichohifadhiwa ndani. Pia mbwa wake humsadia kulinda. Wezi wakitaka kuiba mifugo yake mbwa hubweka sana na kuwakimbiza wezi yeye hushtuka hata kama yupo usingizini huamka na kwenda kuangalia mali zake kama zipo salama.

Mimi na kaka tulifurahi kusikia faida za wanyama wafugwao. Mzee Hamisi alitupa maembe na mapapai tumpelekee mama nyumbani, kaka Sudi alisema atamwambia baba anunue ng'ombe na mbuzi tufuge ili tupate maziwa, maziwa ni matamu sana.

MASWALI

1. Tunga sentensi moja kwa kila jina la wanyama hawa Mbuzi, Ngo'mbe, Punda, Sungura, Kondoo, Mbwa, Paka.

MAJIBU

1. Mbuzi

Mama aliniambia nyama ya mbuzi ni tamu sana.

2. Ngo'mbe

Mwalimu alitufundisha kuwa maziwa ya ngo'mbe yana virutubisho vya protini.

3. Punda

Mwalimu alitufundisha methali isemayo shukrani ya punda ni mateke.

4. Sungura

Mama aliniambia Sungura ni mnyama mdogo ila ni mjanja sana.

5. Mbwa

Mbwa wetu ana rangi nyeusi na nyeupe.

6. Paka

Paka wetu anapenda sana maziwa.

2. Eleza faida zinazopatikana kwa wanyama wafuatao: Ngo'mbe, Mbuzi, mbwa, punda,

JIBU

i) Ng'ombe

i. Hutupatia maziwa na nyama kwa ajili ya chakula.

j. Hutupatia mbolea kwa ajili ya kuweka shambani.

k. Ngozi yake hutengeneza mikoba, viatu, mabegi.

l. Pembe zake hutupatia gundi.

ii) Mbuzi

m. Hutupatia mbolea kwa ajili ya kurutubisha ardhi.

n. Hutupatia maziwa.

o. Ngozi yake hutumika kutengeneza mikoba, viatu.

iii) Mbwa

p. Hutupa ulinzi nyumbani dhidi ya wezi.

iv) Punda

q. Hutusaidia kubeba mizigo.

r. Hutusaidia kulima kwa kuwafungia jembe linaloitwa plau, jembe hili hukokotwa na punda.

(b) Kusimulia hadithi fupi kwa kutumia majina ya wanyama wa porini

HADITHI

Maana/Dhana

Hadithi ni masimulizi yanayowasilishwa kwa lugha ya nathari kuhusu watu, wanyama, matukio mbalimbali. Hadithi inaweza kuwa ya kweli au ya kubuni.

SIFA ZA HADITHI

a. Hadithi huwa na jinsi ya kuianza. Mianzio hiyo ni hadithi hadithi hadithi njoo! Hapo zamani za kale palitokea paukwa pakawa katika kijiji cha msema kweli, alikuwepo.....

b. Hadithi hueleza matukio kwa mpangilio wa moja kwa moja

c. Hadithi husimulia matukio ya kweli au ya kubuni

d. Hadithi huwafikia watu kwa kusimuliwa au kusomwa

e. Hadithi huwa na wahusika mbalimbali kama vile binadamu, wanyama, mazimwi, miti, mawe, miungu

f. Hadithi hutoa funzo.

vipera vya hadithi

i. Ngano, ni utungo wenye visa vya kubuni unaosimuliwa kwa lugha nathari kwa kusudi la kuburudisha, kukuza maadili na kuunganisha jamii.

ii. Vigano, ni hadithi ambazo hutumia methali katika kutoa mafunzo yake.

iii. Visasili, huelezea asili au chimbuko la jamii au mambo ya kiada k.v mauti, ndoa, tohara n.k.

iv. Tarihi au visakale, ni hadithi ambazo husimuliwa kuhusu matukio yaki historia.

v. Soga, ni hadithi zenye ucheshi ndani yake.

MASWALI

1. Eleza dhana ya hadithi
2. Simulia hadithi fupi kwa kutumia majina ya wanyama wa porini na sifa zao

MAJIBU

1. Hadithi ni masimulizi yanayowasilishwa kwa lugha ya nathari kuhusu watu, wanyama na matukio mbalimbali. Hadithi inaweza kuwa ya kweli au ya kubuni.
2. Simulia hadithi fupi kwa kutumia majina ya wanyama wa porini na sifa zao.

Hapo zamani za kale, Tembo, Fisi, Sungura, Kobe na Twiga walikua marafiki wakubwa. Waliishi kwa kupendana sana.

Sehemu waliyokua wakiishi kulikuwa na kisima kikubwa cha maji, walitumia maji hayo kwa ajili ya kuogea, kupikia na kunywa. Siku moja Tembo aliitisha mkutano wa wanyama wote wakakusanyika. Tembo akawaambia kwamba nimewaita hapa ili tuweke mikakati ya kutunza kisima chetu cha maji kwa maana kuna wanyama wengine wanaoga kisimani na kuchafua maji.

Kwa pamoja walikubaliana kwamba ni marufuku kwa mnyama yeyote kuoga kisimani. Pia walikubaliana kuweka ulinzi katika kisima ili kulinda. Na walikubaliana atakayekamatwa akioga kisimani adhabu yake ni kila mnyama kumchapa viboko vitano.

Tembo alikua mnyama wa kwanza kulinda. Tembo alijitahidi kutosinzia lakini ilipofika usiku wa manane tembo alipitiwa na usingizi akalala. Sungura alifika kisimani akamwona tembo kalala. Akamtikisa tembo hakuamka akampiga tembo kibao hakuamka. Basi aliingia kisimani akaoga kisha akaondoka.

Asubuhi tembo akashtuka usingizini akaamka akaangalia kisimani akaona maji yamechafuliwa. Tembo alijiinamia kwa huzuni, twiga, chui, fisi, kobe walimlaumu tembo kwa kushindwa kulinda kisima. Tembo aliwaomba radhi.

Kesho yake ilikuwa ni zamu ya kobe kulinda, mchana kutwa kobe alishinda porini akitengeneza kinyango kilichofanana na binadamu kisha akakipaka gundi. Usiku ulipofika kobe alikwenda kulinda. Alikisimamisha kinyago mbele ya kisima kisha akaenda kichakani kujificha, ili

DARASA LAKO

amwangelie anayechafua maji, kwa mbali alimuona Sungura anakuja. Akajisemea moyoni leo lazima nimkamate. Sungura alipofika kisimani alikiona kinyago chenye sura ya binadamu akadhani ni mtu akamsemesha hakukua na majibu. Basi Sungura alikasirika akampiga kofi akidhani ni binadamu mkono ukanasa. Akapiga tena kofi mkono wa pili ukanasa. Akapiga teke kinyago nao mguu ukanasa, akapiga tena teke mguu wa pili ukanasa. Basi kobe alipoona Sungura amenaswa. Akamfuata na kumuuliza kwanini unatuchafulia maji? Sungura akaanza kulia na kuomba kobe amsamehe amtoe ili asije kuchapwa na kila mnyama. Kobe alikataa katakata. Asubuhi wanyama walifika kisimani na kumkuta Sungura kaning'inia. Walimshusha na kuanza kumchapa. Sungura alilia sana. Wanyama walimsifu kobe kwa kubuni mbinu nzuri ya kumkamata anayechafua maji. Sungura aliomba msamaha na kwamba hatarudia tena.

Hadithi uliyosimulia inatoa funzo gani?

Inatoa funzo kwamba tusiwe wakaidi na tusichafue vyanzo vya maji na tunapokosea tuwe wepesi kuomba msamaha.

(c) Kufanya ziara nje ya darasa na kubaini majina ya maua tofauti yanayopatikana na kuelezea sifa zake.

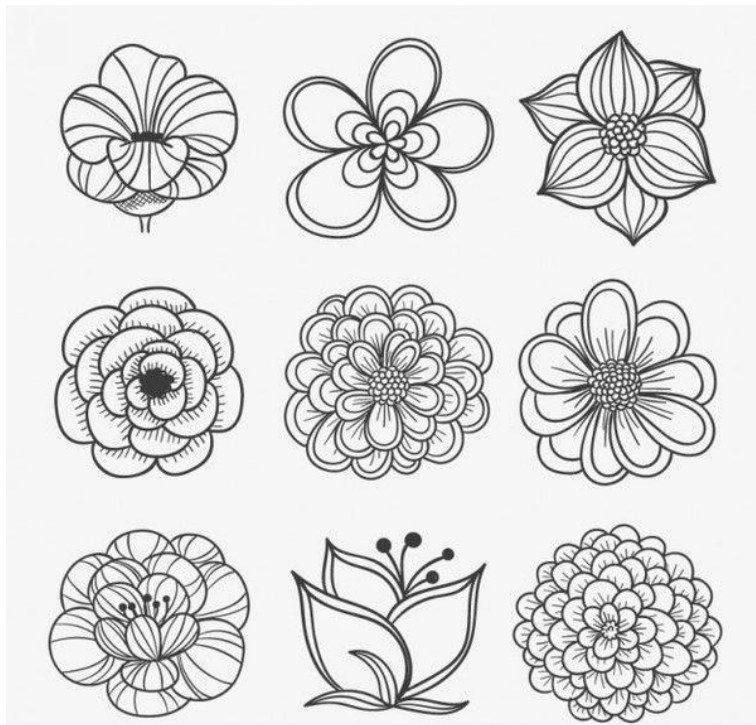
MAUA

Dhana ya Maua:

Maua ni mimea ambayo huwa na muonekano wa kuvutia na mara nyingi hupandwa katika maeneo mbalimbali ili kufanya eneo hili livutie na lipendeze.

Maua yanaweza kupandwa nyumbani, hospitalini, shuleni, kanisani, ofisini, na hata barabarani.

Picha za maua

Umuhimu wa maua

- a. Baadhi ya maua hutumika kama chakula katika jamii mbalimbali.
- b. Maua hutumika kama dawa ya magonjwa mbalimbali katika jamii.
- c. Hutumika kama ishara ya upendo mfano, ua waridi.
- d. Maua hupendzesha mazingira yetu kwa kupendzesha eneo yalimopandwa na kufanya hali ya hewa kuwa nzuri.

MASWALI

- 1. Taja aina za maua yanayopatikana katika mazingira ya shuleni kwenu
- 2. Eleza sifa za kila ua

MAJIBU

DARASA LAKO

1. Taja aina za maua yanayopatikana katika mazingira ya shuleni kwenu

i. Hibiscus

ii. Rose

iii. Kitenge

2. Eleza sifa za kila ua

i) Hibiscus – ni ua kama mti huchanua rangi nyekundu au pinki.

ii) Rose – hili mara nyingi huchanua maua ya rangi nyekundu kitenge. Huwa na mabakamabaka kama kitenge ua moja lina rangi zaidi ya moja.

(d) Kuelezea shughuli za mwanafunzi anazotenda kila siku nyumbani kwa mpangilio

SALOME

Picha ya salome akiwa anafagia chumbani kwake

Salome ni mwanafunzi wa darasa la tano katika shule ya msingi Lokiri. Salome ni mtoto mtiifu na mchapakazi pia huzingatia masomo.

Salome huamka saa kumi na mbili asubuhi. Husafisha chumba chake na kisha hutandika kitanda chake. Hupiga mswaki na kisha huoga haraka ili asichelewe shuleni. Hujipaka mafuta, huchana nywele na kisha huvaa sare zake za shule.

DARASA LAKO

Huenda jikoni na humkuta mama yake anamwandalia kifungua kinywa. Humsalimia mama yake kwa adabu na kisha hunywa chai na magimbi. Akimaliza humuaga mama yake na huenda shuleni.

Muda wa masomo ukiisha salome hurudi nyumbani haraka, hachezi njiani. Akifika hukuta mama yake amemuandalia chakula. Hula chakula na kisha huosha vyombo na kusafisha jikoni. Akimaliza hufua sare za shule na halafu humwogesha mdogo wake. Akimaliza huoga na kujisomea. Chakula kikiwa tayari hula na kwenda kulala

MASWALI

Panga sentensi hizi za shughuli za mwanafunzi anazotenda nyumbani katika mtiririko sahihi

1. Kula chakula na kwenda kulala
2. Kutandika kitanda na kusafisha chumba
3. Kuamka mapema saa kumi na mbili
4. Kumuaga mama na kwenda shuleni
5. Kupiga mswaki na kuoga
6. Kurudi kutoka shuleni
7. Kufua sare za shule na kumuogesha mtoto
8. Kuoga na kujisomea
9. Kula chakula na kuosha vyombo na kusafisha jiko,
10. Kumsalimu mama, kunywa chai na magimbi.

MAJIBU

1. Kuamka mapema saa (12) kumi na mbili
2. Kutandika kitanda na kusafisha chumba

3. Kupiga mswaki na kuoga
4. Kumsalimu mama kunywa chai na magimbi
5. Kumuaga mama na kwenda shuleni
6. Kurudi kutoka shuleni
7. Kula chakula, kuosha vyombo na kusafisha jiko
8. Kufua sare za shule na kumwogesha mtoto
9. Kuoga na kujisomea
10. Kula chakula na kwenda kulala

(e) Kuelezea shughuli anazotenda mwanafunzi kila siku shuleni na kuandika habari fupi kwa mpangilio

Mwanafunzi anazo shughuli ambazo anatakiwa kuzifanya kila siku awapo shuleni. Shughuli hizo ni

- i) Kuwahi mapema shuleni kwa muda uliopangwa.
- ii) Kufanya usafi katika eneo alilopangiwa na kiranja.
- iii) Kusimama mstarini na kukaguliwa usafi, kuimba wimbo wa taifa wa Taifa na wimbo wa shule.
- iv) Kuingia darasani na kuhudhuria vipindi vyote siku husika.
- v) Kufanya kazi zote za darasani anazotoa mwalimu.
- vi) Kufanya masahihisho kwenye sehemu alizokosea katika masomo.

KUANDIKA HABARI KWA MPANGILIO

Mwanafunzi mzuri ni yule mwenye utii na adabu. Pia mwanafunzi anatakiwa ajitambue ili aweze kutekeleza majukumu yake. Mwanafunzi anazo shughuli mbalimbali ambazo anatakiwa

kuzifanya kila siku awapo shuleni, shughuli hizo pia zina faida ambazo ni kujenga ushirikiano baina ya wanafunzi na walimu.

Shughuli anazotakiwa kuzifanya mwanafunzi ni kuwahi shuleni kwa muda uliopangwa. Hii itasaidia shughuli zote za siku kuwa katika ratiba bila kuathiri ratiba iliyopangwa. Na hii itamjenga mwanafunzi kujali muda hata katika mazingira mengine tofauti na ya shuleni.

Pia kufanya usafi katika eneo alilopangiwa. Hii itasaidia mazingira ya shule kuwa masafi na mwanafunzi atakua mchapa kazi. Mwanafunzi hatakuwa mvivu na atakua na tabia ya kutunza mazingira hata awapo mazingira tofauti na shuleni.

Shughuli nyingine ni kusimama mstarini na kukaguliwa usafi, kuimba wimbo wa Taifa na wa shule yake, hii humjengea mwanafunzi kuwa msafi wakati wote na pia kuwa mzalendo kwa kuujua wimbo wa taifa lake pia shule yake.

Kuhudhuria vipindi vyote vya darasani vya siku husika na kufanya kazi zote za darasani mwalimu anazotoa. Mwanafunzi anakuwa mtu wa kupata maarifa yote anayotakiwa kuyapata na humjengea mwanafunzi kuwa mdadisi.

Kufanya masahihisho kwenye sehemu alizokosea katika masomo hii itamsaidia mwanafunzi kuwa na tabia ya kujirekebisha anapokosea na kua na uhakika na kile anachokifanya.

(f) Kueleza muonekano wa hali ya hewa katika mazingira yake kikamilifu (ukungu, upepo, joto, baridi, mvua)

- a. Mvua ni matone ya maji ambayo hudondoka kutoka kwenye mawingu.
- b. Upepo ni hewa isiyotulia, unaovuma na huaenda kwa kasi.
- c. Ukungu ni mawingu mepesi, meupe yanayotanda angani na kusababisha kutoona vizuri.
- d. Joto ni hali ya kuwepo kwa umotomoto katika mazingira kutokana na jua au moto.
- e. Baridi ni hali ya hewa isiyokuwa na na joto.

SOMA HABARI IFUATAYO KISHA JIBU MASWALI

Mwalimu Ikunda ni mwalimu wa somo la Kiswahili darasa la tano. Huwafundisha wanafunzi wake kwa weledi mkubwa. Siku moja mwalimu Ikunda alianza somo lake kwa kuwataka wanafunzi waeleze hali ya hewa katika mazingira yao wanamoishi. Juma ndiye aliyeanza kuelezea. Alianza kwa kusema kuwa kwenye mazingira yao kuna wakati kunakuwa na joto na upepo. Asha nae alisema kuna wakati kunakuwa na mvua, baridi na ukungu. Mwalimu Ikunda aliwapongeza kwa kuwa wameainisha muonekano wa hali ya hewa kwa usahihi.

Mwalimu Ikunda alifafanua kuwa upepo ni hewa inayojongea au hewa inayosafiri, upepo una faida kwani husaidia wasafiri wanaosafiri kwa kutumia mashua baharini au ziwani, vilevile upepo husaidia wakulima wakati wa kupepete mavuno yao mfano ngano, ulezi, mahindi; huwasaidia kuondoa takataka zote pia husaidia kusukuma mashine za kupampu maji hasa maeneo ya vijijini ambayo hayana umeme. Mwalimu Ikunda aliendelea kufafanua pamoja na faida hizi pia upepo una hasara. Upepo ukivuma kwa kasi sana huweza kuezua mapaa ya nyumba, kuangusha miti na nguzo za umeme na pia kuharibu mazao.

Mwalimu Ikunda aliendelea kufafanua hali mvua. Alisema mvua ni matone ya maji ambayo hudondoka kutoka angani, ambapo kabla ya hapo yalikuwa mawingu mazito. Mwalimu Ikunda aliendelea kuelezea kuwa mvua hutofautiana kati ya eneo moja na jingine. Mfano kanda ya kaskazini kuna vipindi viwili vya mvua, ambayo ni mvua za masika na mvua za vuli. Mvua za masika ni nyingi kuliko zile za vuli na huwa ni za muda mrefu. Mvua husaidia kustawisha mazao mashambani. Pia ni chanzo cha maji ambayo hutumika majumbani na viwandani. Pia husaidia kurekebisha hali ya hewa kwa kupoza joto la anga, na kuwa na hali ya baridi licha ya faida hizo pia mvua ina hasara. Msimu wa mvua barabara huwa na utelezi ambao huweza kusababisha ajali, vilevile mvua zikizidi zinaweza kuleta mafuriko ambayo huweza kubomoa nyumba na miundombinu ya barabara na kuharibu mazao. Vilevile mafuriko huweza kusababisha vifo.

Baada ya kueleza juu ya upepo na mvua, Hamisi aliuliza baridi ni nini na ina faida gani. Mwalimu Ikunda alifafanua kuwa baridi ni hali ya hewa isiyokuwa na joto. Hali hii huathiriwa na mwinuko kutoka usawa wa bahari. Jinsi mwinuko unavyozidi ndivyo joto linavyozidi kupungua. Joto hupunguza kiasi cha nyuzi 0.6 sentigredi kwa kila meta 100 zinazoongezeka kutoka usawa wa bahari. Juma alisema mwalimu wa somo la jiografia aliwahi kutufundisha.

DARASA LAKO

Mwalimu Ikunda aliendelea kuelezea kuwa hali ya hewa ya baridi ina umuhimu wake ambao ni kuzuia mazalia ya mbu hawazaliani kwenye baridi hivyo kasi ya kuenea kwa malaria hupungua. Pia hali ya baridi humfanya mtu kufanya kazi bila kuchoka tena hufanya kazi kwa muda mrefu. Hata hivyo baridi ikiwa kali huathiri binadamu na viumbe wengine.

Mwalimu Ikunda aliendelea kufafanua hali ya hewa ya joto. Alisema joto ni hali ya kuwa na fukuto la juu kutokana na jua au moto kwa hiyo chanzo cha joto ni jua na moto. Alisema sehemu zilizo karibu na usawa wa bahari zina joto. Mfano Dar es salaam. Joto husaidia katika uoteshaji wa mbegu na ukuaji wa mimea, pia husaidia kukaushia mazao na nguo pia. Hasara ya joto ni maji kupungua au kukauka kabisa kwenye mito, mifereji, mabwawa na visima, pia mazao hukauka na pia joto huchochea mazalia ya mbu kuzaliana na kupelekea kuenea kwa ugonjwa wa malaria.

Mwalimu Ikunda alimalizia kwa kuelezea kuwa ukungu ni mvuke unaofanana na mawingu unaotanda juu ya ardhi na kufanya hewa iwe na unyevunyevu mwingi na mawingu hafifu.

MASWALI

1. Mvua ina umuhimu gani kwa binadamu na viumbe wengine.
2. Eleza hasara za upepo kwa binadamu.
3. Joto lina hasara gani kwa mimea na binadamu?
4. Hasara za mvua ni zipi?
5. Tunga sentensi kwa kutumia maneno yafuatayo; baridi, mvua, upepo, joto.

MAJIBU

1. UMUHIMU WA MVUA NI

- i) Husaidia kustawisha mazao hivyo kupata chakula.
- ii) Husaidia kustawisha majani na hivyo wanyama hupata malisho ya chakula ambacho ni majani.
- iii) Husaidia kupata maji kwa ajili ya matumizi ya nyumbani na viwandani.

DARASA LAKO

iv) Husaidia kupata maji kwa ajili ya matumizi ya nyumbani na viwandani.

v) Husaidia kusukuma mashine za kupampu maji kwa maeneo ya vijijini.

2. Elezea hasara za upepo kwa binadamu

i) Huezua mapaa ya nyumba na watu kukosa makazi na kuweza kusababisha vifo.

ii) Huangusha miti na nguzo za umeme na hivyo huduma ya umeme husitishwa na ni hasara kurudisha nguzo nyingine.

iii) Huaribu mazao hivyo husababisha baa la njaa.

3. Joto lina hasara gani kwa mimea na binadamu?

i) Hukausha vyanzo vya maji na hivyo watu hukosa maji ya kutumia majumbani na viwandani.

ii) Mimea hukauka na kupelekea wanyama kukosa malisho na binadamu kukosa chakula.

iii) Mazalia ya mbu huongezeka na kupelekea kuenea kwa ugonjwa wa malaria.

4. Hasara za mvua ni zipi?

i) Mvua ikizidi husababisha mafuriko na kuharibu miundombinu ya barabara.

ii) Husababisha utelezi kwenye barabara hivyo magari huweza kupata ajali.

5. Tunga sentensi kwa kutumia maneno yafuatayo; baridi, mvua, upepo, joto.

i) Mkoa wa Mbeya una baridi sana

ii) Nilipokuwa narudi nyumbani kutoka shuleni mvua kubwa ya mawe ilianza kunyesha

iii) Upepo mkali uliezua paa la shule yetu

iv) Kipindi cha joto watoto wachanga hutokwa na vipele.

(g) Kutofautisha na kueleza vitu katika hali ya ukubwa na udogo wake.

DARASA LAKO

Kutofautisha ni hali ya kulinganisha, kulinganisha na sifa maalum.

Udogo na ukubwa huonesha hali tofauti na vitu, watu na wanyama. Pia katika maneno huweza kutokea katika ukubwa na udogo mfano.

Joto (ukubwa) kijito (udogo)

Jitu (ukubwa) kijitu (udogo)

Mfano

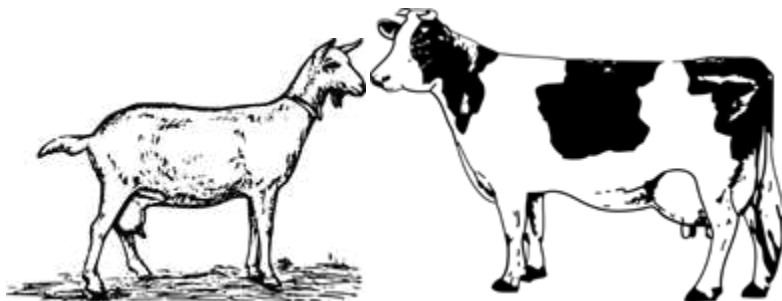
i) Gari moshi ni kubwa kuliko basi.

ii) Sangara ana umbo dogo kuliko tembo.

iii) Jagi ni dogo kuliko ndoo.

TAZAMA PICHA HIZI KISHA SOMA MAELEZO YAKE

Picha

Mbuzi, Ngombe

Ng'ombe ni mkubwa kuliko mbuzi

Mbuzi ni mdogo kuliko ng'ombe

Picha

DARASA LAKO

Boti, ngalawa

Ngalawa ni ndogo kuliko boti

Boti ni kubwa kuliko ngalawa

Picha

Ndoo pipa

Pipa ni kubwa kuliko ndoo

Ndoo ni ndogo kuliko pipa

MASWALI

Jaza maneno ya kutofautisha ukubwa au udogo katika sentensi zifuatazo

1. Tembo _____ kuliko fisi

2. Sungura ni_____kuliko twiga
3. Baba ni_____kuliko kaka
4. Gari moshi_____kuliko basi
5. Kanisa ni_____kuliko banda la kuku
6. Embe_____kuliko nanasi
7. Meza ni_____kuliko kiti
8. Meli ni_____kuliko boti
9. Kiboko ni_____kuliko nyumbu

Majibu

1. Tembo ni mkubwa kuliko fisi
2. Sungura ni mdogo kuliko twiga
3. Baba ni mkubwa kuliko kaka
4. Gari moshi ni kubwa kuliko basi
5. Kanisa ni kubwa kuliko banda la kuku
6. Embe ni ndogo kuliko nanasi
7. Meza ni kubwa kuliko kiti
8. Meli ni kubwa kuliko boti
9. Nyumbu ni mwembamba kuliko kiboko

(h) Kueleza idadi vya vitu vinavyohesabika katika umoja na wingi kwa kutumia sentensi kanushi

DARASA LAKO

Vitu vinavyohesabika huweza kugawanyika/kugawika katika umoja na wingi. Mfano

UMOJA	WINGI
Mtoto	Watoto
Kiti	Viti
Mti	Miti
Jiwe	Mawe
Kijiko	Vijiko
Jiko	meko

UMOJA	WINGI
i) Mvutano mmoja hachezi	i) Wavutana wawili hawachezi
ii) Ubao mmoja haujakatika	ii) Mbao mbili hazijakatika
iii) Kitabu kimojahakijachapishwa	iii) Vitabu viwili havijachapishwa
iv) Chumba kimojahakijapakwa rangi	iv) Vyumba viwili havijapakwa rangi
v) Jino moja haliumi	v) Meno mawili hayaumi
vi) Kuku mmoja halali	vi) Kuku wawili hawalali
vii) Mti mmoja haujakatwa	vii) Miti miwili haijakatwa.

A. ANDIKA UMOJA NA WINGI WA MANENO YAFUTAYO

UMOJA	WINGI
-------	-------

DARASA LAKO

1. Kiti	1. Viti
2. Jino	2. Meno
3. Jiko	3. meko
4. Mtoto	4. Watoto
5. Chakula	5. Vyakula
6. Mvulana	6. Wavulana
7. Chumba	7. Vyumba
8. Mti	8. Miti

B. JAZA NAFASI WAZI KINA KUTUMIA MANENO YAFUATAYO

Gunia	Miti	Kitabu	Mbao	Mapipa	Wasichana
-------	------	--------	------	--------	-----------

- i) ____tatu zimevunjika
- ii)_____watano wamepewa tuzo
- iii) Tumesafirisha____mawili ya mafuta
- iv)_moja la vitunguu limeoza
- v)_____kimoja kimechanika
- vi)_____mitatu imeanguka

MAJIBU

- i) Mbao tatu zimevunjika
- ii) Wasichana watano wamepewa tuzo
- iii) Tumesafirisha mapipa mawili ya mafuta

DARASA LAKO

iv) Gunia moja la vitunguu limeoza

v) Kitabu kimoja kimechanika

vi) Miti mitatu imeanguka

C. Tunga sentensi tano za vitu vinavyohesabika

i) Mkulima mmoja amepotea

ii) Magari mawili yamepata ajali

iii) Shule moja imefutiwa matokeo ya mtihani wa darasa la saba

iv) Vyumba viwili vimekarabatiwa

v) Nimeona madirisha mawili yamevunjika vioo.

D. Taja vitu vinavyohesabika na visivyohesabika katika orodha ifuatayo; sukari, sahani, shoka, maji, nywele, kijiko, gauni, mawe, mafuta, marashi, maembe, miti, unga.

VITU VISIVYOHESABIKA	VITU VINAVYOHESABIKA
Sukari	Miti
Maji	Maembe
Unga	Mawe
Mafuta	Gauni
Marashi	Kijiko
Nywele	sahani
	shoka

Kutumia maandishi katika kuwasiliana kulingana na miktadha mbalimbali

(a) Kuandika vipengele vya muundo wa insha

Dhana/Maana ya Insha

Insha ni kifungu cha maneno kilichopangwa kwa mpangilio maalum wenye kueleza jambo fulani lililopangwa katika aya. Jambo hili laweza kuwa ugonjwa, wanyama, wadudu, tukio la kihistoria kama vile mauaji n.k.

VIPENGELE VYA MUUNDO WA INSHA

Kimuundo insha imegawanyika katika vipengele vinne navyo ni;

i) Kichwa cha insha

ii) Utangulizi wa insha

iii) Kiini cha insha

iv) Mwisho wa insha

1. Kichwa cha insha

Hiki ni kipengele cha kwanza katika insha. Kipengele hiki huandikwa mwanzoni kabisa wa insha, huandikwa kwa herufi kubwa na hupigiwa mstari. Na huandikwa katikati ya mstari, mfano:-

MADHARA YA KUTUMIA MADAWA YA KULEVYA

Kichwa cha insha hudokeza kile kinachozungumzwa katika insha, hivyo msomaji anapoona kichwa cha insha hujua habari au jambo linalokwenda kuzungumziwa au kujadiliwa.

2. UTANGULIZI

Hiki ni kipengele cha pili cha muundo wa insha. Sehemu hii huelezea kwa ufupi jambo linalokwenda kuzungumzwa. Aidha sehemu hii hutoa fasihi/maana ya lile jambo linalokwenda kuelezewa. Mfano wa insha ni ugonjwa wa malaria. Utaanza kwa kuelezea maana ya ugonjwa wa malaria. Pia kipengele hiki utaelezea kwa muhtasari/kifupi mambo yatakayoelezewa au kujadiliwa katika insha.

3. KIINI CHA INSHA

Hiki ni kipengele cha tatu katika muundo wa insha. Kipengele hiki ndipo mwandishi huelezea kwa undani/kwa kina jambo alilokusudia kuliandika. Kila hoja alizokusudia kuziongelea au kuzijadili zinatakiwa ziwe katika aya.

4. MWISHO WA INSHA/HITIMISHO

Hiki ni kipengele cha mwisho katika muundo wa insha, hapa mwandishi hutoa muhtasari/ufupisho wa yale aliyoyaandika au kuyajadili katika kiini cha insha.

Pia katika kipengele hiki mwandishi anaweza kuonesha msimamo wake wa kile kilichojadiliwa katika insha.

MASWALI

1. Nini maana ya isha
2. Taja vipengele vya insha

MAJIBU

1. Insha ni kifungu cha maneno kilichopangwa kwa mpangilio maalum wenye kueleza jambo fulani lililopangwa katika aya. Jambo hili laweza kuwa ugonjwa, wanyama n.k.
2. Taja vipengele vya insha
 - i) Kichwa cha insha
 - ii) Utangulizi wa insha
 - iii) Kiini cha insha
 - iv) Mwisho wa insha

(b) Kuandika insha kuhusu umuhimu wa kuwa na familia ndogo.

INSHA: UMUHIMU WA KUWA NA FAMILIA NDOGO

Familia ni muunganiko wa watu wanaoishi pamoja na wenye uhusiano wa karibu wa asili katika uzazi wa pamoja. Familia inatokana na sehemu ya kundi kubwa zaidi la ukoo. Familia ndogo ni ile ya baba mama na watoto.

Zipo aina tano za familia ambazo ni familia ya baba na mama tu; familia ya baba, mama na watoto; familia ya baba, mama, watoto na ndugu wengine mfano; shangazi, binamu, n.k, familia ya watoto tu; hapa wazazi hawapo na familia ya mzazi mmoja na watoto.

Upo umuhimu wa kuwa na familia ndogo. Familia ndogo ni ya baba, mama na watoto. Kunakuwa na uhakika wa familia kupata chakula bora tena milo mitatu kwa siku na hivyo familia kuwa na afya bora.

Pia familia itaweza kupata nyumba bora. Nyumba bora ni ile yenye choo, madirisha makubwa yanayoruhusu hewa kwa urahisi na paa imara. Hivyo familia haitapata magonjwa ya mlipuko kama kipindupindu kwa sababu nyumba ina choo wala magonjwa ya kuambukizwa kwa njia ya hewa hayatakuwepo kwa sababu madirisha yanaruhusu hewa kupita.

Pia familia itaweza kumudu gharama za matibabu kwa sababu wapo wachache. Fedha itakayotumika ni kutibia watu wachache sio wengi.

Vile vile familia watavaa mavazi bora na watamudu gharama za mavazi kwa sababu wapo wachache.

Vilevile familia ikiwa ndogo wanafamilia watapata elimu bora kutoka shule ya msingi hadi elimu ya juu kwani wataweza kumudu gharama kwa sababu ya uchache wao.

Pia familia ikiwa ndogo ni rahisi kwa wazazi kusimamia suala zima la maadili. Wataweza kuwadhibiti watoto wasiwe na mwenendo mbaya.

Pia familia ndogo ni rahisi kuwapangia majukumu ya kazi za nyumbani na kuyasimamia kwa urahisi. Kila mtu atajua wajibu wake na atafanya bila kutegea kwa sababu wapo wachache hamna wa kumtegea.

DARASA LAKO

Hivyo kuwa na familia ndogo ni muhimu kwani wanafamilia watapata elimu bora toka shule ya msingi hadi elimu ya juu familia itamudu gharama za matibabu na kuwa na uhakika wa matibabu, familia itaishi kwenye nyumba bora na pia itakuwa na uhakika wa chakula.

(c) Kuandika barua ya kiofisi kwa kuzingatia mtiririko wa vipengele vya uandishi wa barua.

UANDISHI WA BARUA

Chakupewa ni mwalimu anayefundisha katika shule ya msingi Kibaoni. Anafundisha somo la Kiswahili darasa la tano. Siku moja alituuliza kama kuna mwanafunzi amewahi kuandika barua ya kiofisi au kuiona barua ya kiofisi, wote tulimjibu hatujawahi kuandika wala kuiona. Mwalimu alituambia atatufundisha jinsi ya kuandika barua ya kiofisi. Sote tulifurahi.

Mwalimu alianza kwa kututajia vipengele vya uandishi wa barua na kutueleza vinavyotamkwa viwe katika mtiririko wake. Hivyo mwalimu alianza hivi:

i) Anwani ya mwandishi

Hii huandikwa kwenye pembe upande wa kulia wa karatasi.

ii) Tarehe

Hii huandikwa baada ya anwani ya mwandishi huandikwa chini ya anwani ya mwandishi.

iii) Anwani ya mwandikiwa

Hii huanza na cheo cha mwandikiwa na huandikwa upande wa kushoto mwa karatasi.

iv) Mwanzo wa barua

Huandikwa chini ya kichwa cha barua na mara nyingi neno ndugu hutumika kama salamu.

v) Barua yenyewe

Hapo huandikwa mambo yote muhimu yahasuyo dhumuni la barua hiyo. Hapa lazima barua ieleze mambo muhimu kwa ufupi.

vi) Mwisho wa barua

DARASA LAKO

Huwa ni kimalizio cha barua. Mara nyingi maneno yanayotumika mwisho wa barua ni “wako mtiifu”, “wako katika ujenzi wa Taifa”.

vii) Saini na jina la mwandishi

Hapa mwandishi husaini kwanza na ndipo huandika jina lake.

viii) Cheo cha mwandishi

Kama mwandishi wa barua ana cheo basi huandika cheo chake chini baada ya jina lake.

Sote tulifurahi jinsi mwalimu Chakupewa alivyotuelekeza vipengele vyote vya uandishi wa barua ya kiofisi. Mwalimu alituambia kila mwanafunzi aandike barua ya kiofisi na tumpelekee ili aone kama tumeelewa. Kila mwanafunzi alichukua karatasi na kuanza kuandika barua ya kiofisi kwa kufuata mtiririko wa vipengele vyake.

Mwanafunzi aandike barua ya kiofisi na mwalimu aisahihishe. Mwanafunzi atachagua mwenyewe lengo la barua yake na ofisi anayoiandikia.

BARUA YA KIOFISI

MWL ASHA MJUMBE,

S.L.P 10,

DAR ES SALAAM.

15.12.2018

MZAZI WA ASHA NGEDERE,

S.L.P 8,

DAR ES SALAAM.

YAH: WITO WA KUFIKA SHULENI TAREHE 18.12.2018

Ndugu mzazi,

Kichwa cha habari hapo juu chahusika. Unaombwa kufika hapa shuleni tarehe 15.12.2018, saa 4:30 asubuhi, mwanao Asha Ngedere amefanya uharibifu wa samani za shule. Hivyo kamati ya shule imekaa na kuamriwa ufike shuleni kwa ajili ya mazungumzo ya uharibifu alioufanya mwanao. Nitashukuru kama utaonesha ushirikiano.

Wako katika ujenzi wa taifa

Mjumbe

Mwl Asha Mjumbe.

Mwalimu wa darasa.

(d) Kuandika hadithi fupi yenye maana na kuzingatia alama ya uandishi na mtiririko wa matukio katika aya.

ALAMA ZA UANDISHI

i) Nukta .

Hii huwekwa mwisho wa sentensi ni pumziko kubwa, hutumika Katika kufupisha maneno, Katika hesabu kuonyesha sehemu isiyo nzima, Kuonyesha senti katika pesa.

ii) Mkato au koma ,

Hii ni pumziko dogo na pia hutumika pale unapo orodhesha vitu mfano karanga, mtama, mahindi, na njegere, hutumika Kugawanya mawazo katika sentensi, Kutoa maelezo zaidi na Katika tarakimu, kugawa elfu.

iii) Mshangao !

Hii huonesha mshangao wa jambo, mfano: Ah! Ehe! na Kuigiza Tanakali za Sauti.

iv) Ulizo ?

Hii hutuma kuuliza maswali, mfano: Wangapi wamefika? hutumika Kuonyesha pengo lililoachwa wazi.

v) Funga semi na fungua semi “ ”

HADITHI

MVUVI NA JIWE LA DHAHABU

Picha ya mvuvi yupo ndani ya mtumbwi na nyavu zipo ndani ya mtumbwi mkononi kashika jiwe la dhahabu huku akiwa ametoa macho kwa hali ya kushangaa.

Hapo zamani za kale katika kijiji cha Chakechake, kulikuwa na bwana mmoja aliyeitwa Hamisi, bwana huyu alikua ni mvuvi.

Siku moja Hamisi alikwenda baharini na wenzake kuvua samaki, walihangaika usiku kucha lakini hawakupata samaki. Mwenzake mmoja aliuliza kwa nini leo hatujapata samaki? Hamisi alijibu, “upepo mkali umewafukuza samaki kwenda mbali,” wenzake walikata tamaa wakaondoka. Hamisi alibaki baharini na kuendelea kutega nyavu zake.

Wakati akindelea kutega nyavu zake, ghafla aliona kitu kinang'aa sana kwenye nyavu aliyoitega. Alivuta nyavu mpaka kwenye mtumbwi. Loh! Ilikua ni jiwe la dhahabu, alifurahi sana, alichukua lile jiwe na kulificha kwenye mkoba wake kisha akaondoka na kurudi nyumbani.

Alipofika nyumbani mkewe alimuuliza. “Leo hukupata kitu mume wangu”? Hamisi alijibu, usiku kucha nimetega nyavu sikupata chochote. Mkewe alimwandalia Hamisi chai, lakini Hamisi hakuweza kunywa kutokana na furaha aliyokuwa nayo.

Hamisi alimuita mkewe wakaingia ndani. Akamwonesha mkewe lile jiwe la dhahabu. Mkewe akashangaa lile jiwe asijue ni kitu gani kinang'aa hivyo. Hamisi akamwambia mkewe. “Hili ni jiwe la dhahabu”. Mkewe alifurahi sana.

Waliondoka saa ile ile wakaenda mjini kuliiza walipata fedha nyingi. Walinunua nguo mpya, nyumba mpya na kufungua duka kubwa la chakula. Wakawa matajiri Hamisi alijisemea moyoni “bahati ya mwenzio usilalie mlango wazi.

Mwanafunzi atunge hadithi fupi mwalimu aisahihishe

Kutumia msamiati katika uandishi katika kuandaa matini mbalimbali

(a) Kuandika kifungu cha habari fupi kwa mpangilio wa sentensi unaoleweka.

Mwanafunzi aandike habari fupi ya ugonjwa wa kipindupindu kwa mpangilio unaoleweka.

UGONJWA WA KIPINDUPINDU

Bwana Mkoi ni mwenyekiti wa kijiji cha Lokiri. Bwana Mkoi ni mchapakazi na mwenye kupenda maendeleo.

Mwaka mmoja kijiji hicho kilikumbwa na ugonjwa wa kipindupindu. Watu wengi walilazwa hospitalini. Hospitali ilifurika wagonjwa hadi wengine walilazimika kulala chini, watu wengi walipoteza maisha.

Bwana Mkoi aliitisha mkutano wa dharura na watu wengi walifika kwenye mkutano.

Bwana Mkoi alianza kwa kuwasalimia na kuwaelezea madhumuni ya mkutano ule. Alianza kwa kuwaambia ugonjwa wa kipindupindu husababishwa na uchafu. Hivyo jamii inatakiwa kubadilika

na kuacha kujisaidia hovyoyote, kila mtu achimbe choo na kukitumia. Pia aliwaasa wasile matunda bila ya kuyaosha, wahakikishe wananawa mikono kabla ya kula na baada ya kutoka msalani.

Wananchi wa kijiji walifurahi sana kwa kupata elimu hiyo. Kila mtu aliahidi atabadilika na atafuata kanuni za usafi pamoja na kuhakikisha kila kaya ina choo.

(b) Kuandika insha yenye kueleweka kuhusu ugonjwa wa UKIMWI.

Mwanafunzi aandike insha inayohusu ugonjwa wa UKIMWI kwa kufuata mpangilio wa vipengele vya insha ambavyo tulishajifunza huko nyuma.

INSHA

UGONJWA WA UKIMWI

UKIMWI ni upungufu wa kinga mwilini. Ugonjwa huu wa UKIMWI hauna kinga wala dawa. Madaktari bingwa duniani bado wanajitahidi kutafuta kinga na tiba lakini bado hawajafanikiwa.

Ugonjwa huu wa UKIMWI una dalili mbalimbali. Dalili hizo kwa kuanza ni kuharisha sana. Mgonjwa huharisha kwa mfulululizo na hupelekea kupoteza majimaji mengi mwilini, mwili hudhoofika na kukosa nguvu.

Pia homa za mara kwa mara. Hapa mgonjwa akitibiwa baada ya muda mfupi huugua tena.

Vilevile vipele mwili mzima. Hapa mgonjwa hujikuna sana na ngozi huharibika vibaya.

Pia vidonda mdomoni mgonjwa hupata vidonda mdomoni na pia mdomo huwa na ute mweupe, vidonda husababisha mgonjwa kushindwa kula.

Uzito wa mwili hupungua kwa kiasi kikubwa na kwa kipindi kifupi. Hapa uzito wa mgonjwa hauendani kabisa na mwili wake na kimo chake.

Dalili zake ni kuharisha sana, vipele mwili mzima, kukohoa sana, vidonda mdomoni pia ni vema mgonjwa akaenda hospitali kupima ili kuthibitisha kama ni UKIMWI. Na kama ni UKIMWI mgonjwa apewe ushauri nasaha. Pia apewe dawa za kupunguza makali ya virusi vya UKIMWI.

(c) Kuchanganua vitu mbalimbali na kuvitofautisha kiasi chake katika sentensi kwa kutumia

.....ingi

.....engi

.....kidogo.....

.....chache.....

Mwanafunzi achanganue vitu mbalimbali na kuvitofautisha kiasi chake kwa kutumiaingi....
engi.....kidogo.....chache.....

Maharage, kunde, vikombe, mayai, mchanga, sukari, chumvi, vibakuli, sahani, maji, vijiko.

i).....ingi.....

1.Sukari kilo moja ni ny**ingi** kuliko sukari yenye ujazo wa nusu kilo.

2.Mchanga wa baharini ni mw**ingi** kuliko mchanga wa kwenye vidimbwi.

3.Maharage ni **mengi** kuliko kunde.

4.Maji ya baharini ni **mengi** kuliko ya kwenye kidimbwi.

5.Mvua za vuli ni **kidogo** kuliko za masika.

6.Maji ya mferejini ni **kidogo** kuliko yale ya mtoni.

7.Vikombe ni **vichache** kuliko vibakuli.

8.Vibakuli ni **vichache** kuliko sahani.

(d) Kuunda maneno mapya kwa kubadili mpangilio wa herufi na silabi.

(mila-lami,lima,mali) ili kukuza msamiati.

DARASA LAKO

Kuunda maneno kutokana na neno unda yaani tengeneza, umbo kitu. Uundaji wa maneno ni kuzalisha maneno mapya uundaji wa maneno ni kuzalisha maneno mapya. Uundaji huu hupanua msamiati wa lugha. Kuunda maneno huwezesha lugha kukidhi mahitaji ya mawasiliano, uundaji wa maneno pia husababishwa na mabadiliko ya mandeleo na sayansi na teknolojia. Hivyo hufanya lugha kuhitaji maneno ili yaweze kutumiwa na jamii, mfano, laptop inaitwa kipakatalishi, Calculator – kikokotozi.

Njia mojawapo inayotumika kuunda maneno ni njia ya kubadili mpangilio wa herufi au silabi. Maneno mengi hupatikana kwa kubadili mpangilio wa herufi au silabi, mfano:-

Lima – neno hili lina herufi nne na lina silabi mbili

Herufi lima ni l-i-m-a

Silabi lima ni li-ma

Lima – mali, mila, lami

Tiba - neno hili lina herufi nne na silabi mbili

Hefuri Tiba – ti – ba

Silabi Tiba – ti – ba

Tiba – bati, bata

MASWALI

Unda maneno mengine kwa kubadili mpangilio wa herufi na silabi

Mila – lami, mali, lima.

Lima – mali, lami, mila

Mate –tema, tama, meta

Ua – au

Ona – noa

Nukia – nuka, nukuu, inua

Tiba – bati

KUONESHA UELEWA WA JAMBO ALILOSİKILIZA AU ALILOSOMA

Kusikiliza na kuonesha uelewa wa jambo alilolisikiliza

(a) Kutegua vitendawili na kuonesha umuhimu wake katika jamii.

Maana

Vitendawili ni tungo au semi fupifupi zilizofumbwa na hutumia lugha ya picha kuelezea wazo lililofichika. Kitendawili uhusisha watu wawili yaani mtegaji na mteguaji.

Muundo wa vitendawili

Kitendawili (mtegaji)

Tega (mteguaji)

Popo mbili zavuka mto (kitendawili chenyewe) *Mtegaji*.

Macho (jibu la kitendawili) *Mteguaji*.

Ikiwa mteguaji amekosa jibu hupaswa kumchagulia mji mtegaji na mtegaji akiridhika na mji aliopewa hutoa jibu la kitendawili alichotega.

Vitendawili huundwa kwa taswira na tamathali za semi kama vile;

SITIARI – Nyumba yangu ndogo lakini wapangaji wengi – kiberiti

DHIHAKA - Kitu kidogo kimemtoa mfalme kitini – haja

TANAKALI - Huku pi na kule pi – mkia wa kondoo anapotembea

DARASA LAKO

TASWIRA – Babu yangu kalala kaacha ndevu nje – muhindi

TASHIHISI – Popo mbili zavuka mto – macho

SIFA ZA VITENDAWILI

- i) Vitendawili huwa na mwanzo maalum (kitendawili – tega)
- ii) Vitendawili huwa ni baina ya mtegaji na mteguaji
- iii) Vitendawili huwa ni swali na jibu – (swali) nyumba yangu haina mlango (jibu) yai
- iv) Vitendawili hurejelea vitu vinavyopatikana katika mazingira na vinavyojulikana. Mfano; kuku wangu katagia mibani – nanasi

UMUHIMU WA VITENDAWILI

- i) Vitendawili huburudisha kwani hutegwa kwa njia ya uchangamfu.
- ii) Vitendawili hukuza udadisi juu ya jambo fulani.
- iii) Vitendawili huongeza uwezo wa kufikiri.
- iv) Vitendawili huongeza uwezo wa kukumbuka.
- v) Vitendawili hutunza na kuhifadhi tamaduni kwani watu hupokezana kutoka kizazi kimoja hadi kingine.

MASWALI

- i) Amevaa joho kubwa kuliko yeye -kaburi
- ii) Aliwa, yuala, ala, aliwa- papa
- iii) Bibi kikongwe apepesa ufuta - kope za macho
- iv) Chang'aa chapendeza, lakini hakifikiwi- jua
- v) Hakionekani wala hakishikiki- hewa

DARASA LAKO

- vi) Hana mzizi nimemkata mara nyingi lakini haachi kukua - ukucha
- vii) Kama unapenda, mbona usile?- Ulimi
- viii) Kisima kidogo kimejaa changarawe- kinywa na meno
- ix) Kiti nyikani - uyoga
- x) Mfalme hushuka kwa kelele - mvua

Picha zifuatazo zinaonesha majibu ya vitendawili. Tega vitendawili vyake na andika jibu lake kwa herufi kubwa

- a. Picha ya nanasi

Kuku wangu katagia mibani - *NANASI*

- ii. Picha ya kiberiti

Nyumba yangu ndogo wapangaji wengi - *KIBERITI*

iii. Picha ya mlango

Mchanati usiku ti - *MLANGO*

iv. Picha ya maji

Mlimani sipandi - *MAJI*

v. Picha ya muwa

vi. Nanywa supu na nyama naitupa - *MUWA*

(b) Kubaini maudhui yaliyomo katika igizo dhima na kuchambua hoja kuu ziliojitokeza

Soma igizo kisha jibu maswali

MZEE JUMBE: Ana njoo

ANA: Abee, baba naja!shikamoo

MZEE JUMBE: Marahaba, umevaa sare za shule, unakwenda wapi?

ANA: Nakwenda shule baba

MZEE JUMBE: We mwana wewe huelewi? Nimekwambia shule basi unatakiwa kuolewa na Hamisi, mahari tumeshachukua.

ANA: Baba mbona Juma anakwenda shule?

MZEE JUMBE: Juma ni mtoto wa kiume anatakiwa kusoma ili baadaye apate kazi nzuri na baadaye aje kutusaidia. Mtoto wa kike ukimsomesha hakuna faida maana anakwenda kuolewa tuu. Hivyo siwezi kabisa kusomesha mtoto wa kike ni hasara.

MAMA ANA: Mume wangu, mtoto wa kike naye ana haki ya kupata elimu kama ilivyo kwa mtoto wa kiume.

MZEE JUMBE: Wee! Nyamaza, wewe ndiye unayempa kiburi huyu mtoto.

MAMA ANA: Hapana mume wangu.

MZEE JUMBE: Kimya! Sitaki kusikia upuuzi huo. Wote na mwanao jikoni.

ANA: Mama jamani, mbona baba ni mkorofi hivyo?

MAMA ANA: Nyamaza mwanangu baba yako akitusikia tunaongea habari za wewe kwenda shule itakuwa balaa.

ANA: Mama na wewe umezidi uoga. Ninakwenda kwa baba Neema nikamwambie baba hataki niende shule anataka niolewe

MAMA: Mwanangu usiende itakuwa balaa. Baba yako atasema mimi ndio nimekutuma ukamshtaki kwa baba Neema na yule mjumbe kwenye kamati ya maadili ya hapa kijijini.

ANA: Hapana mama, mimi nahitaji kusoma. Mtoto wa kike ana haki ya kupata elimu kama ilivyo kwa mtoto wa kiume. Hizo zama zimepitwa na wakati sasa hivi kauli mbiu ni elimu kwa wote bila kubagua mtoto wa kike. Mama wewe hujasikia huko kwenye vyombo vya habari wanawake wameshika nyadhifa mbalimbali? Wanawake wanaweza kuwa viongozi bora.

MAMA ANA: Mwanangu usifikiri nafurahia jambo hili la hasha! Ila baba yako ndiye ninayemuogopa. Akinisikia nazungumzia suala hili itakuwa balaa.

ANA: Mama mimi nakwenda kwa baba Neema kumwambia huenda ataweza kuja kuongea nae na kumsihi anirudishe shule na yule ni mjumbe katika kamati ya maadili hapa kijijini. Huenda pia akamuogopa.

MAMA ANA: Haya mwanangu Mungu akufanyie wepesi.

ANA: Hodi, hodi.

MAMA NEEMA: Karibu karibu ndani.

ANA: Asante mama Neema, shikamoo.

MAMA NEEMA: Marhaba mwanangu, habari za nyumbani, kwema huko? Mbona unaonekana una mawazo?

ANA: Nyumbani ni kwema, Ni kweli mama Neema nina mawazo. Baba kanikataza nisiende shule, eti niolewe na Hamisi, yule mtoto wa mzee Kibakuli. Anasema mahari kashapokea.

MAMA NEEMA: Mh! Mbona Mzee Jumbe yuko hivi jamani. Sasa na baba yako ninavyomjua, ni mkorofi ukute ndio katoka kilabuni kupata kidogo mh! Ndio kabisaa hamuelewani.

ANA: Nimekuja kumuomba baba Neema ikiwezekana aende akaongee na baba huenda atamsikiliza. Lakini mimi na mama hataki kusikia tunaongea chochote

MAMA NEEMA: Yupo ndani amepumzika, ngoja nikamuamshe tuu maana hili jambo ni zito.

Baba neema, Baba Neema,

BABA NEEMA: Jamani Mama Neema, mwenzio nataka nipumzike, mbona unaniamsha tena?

MAMA NEEMA: Samahani Baba Neema. Ana, mtoto wa mzee Jumbe ana shida anataka kuongea na wewe.

BABA NEEMA: Kuna nini tena kwa mzee Jumbe? Hadi mtoto anakuja haya ngoja nakuja.

MAMA NEEMA: Haya

BABA NEEMA: Hujambo Ana.

ANA: Sijambo shikamoo.

BABA NEEMA: Marahaba, Haya nipe habari maana mama Neema ameniambia unataka kuongea na mimi.

ANA: Ni kweli baba, kwanza niombe radhi kwa kukuamsha nawe ulikuwa umepumzika.

BABA NEEMA: Wala usijali mwanangu ndio majukumu kulea hakuishi.

ANA: Asante baba. Mh, baba kilichonileta hapa kwako, baba amenikataza kwenda shule anataka niolewe na Hamisi, yule mtoto wa Mzee Kibakuli, amesema anamsomesha Juma yeye ni mtoto wa kiume hivyo mimi mtoto wa kike natakiwa kuolewa.

BABA NEEMA: Mambo hayo ya kusema mtoto wa kike anapaswa kuolewa yameshapitwa na wakati. Mtoto wa kike ana haki ya kupata elimu. Tena serikali imepiga marufuku kumuoza mwanafunzi. Hilo ni kosa kubwa kisheria na adhabu yake ni kifungo jela.

MAMA NEEMA: Kweli kabisa Baba Neema.

BABA NEEMA: Twende huko nyumbani kwenu nikamuone Mzee Jumbe.

MAMA NEEMA: Tutakwenda sote Baba Neema.

BABA NEEMA: Hodi hodi

MAMA ANA: Karibu, naja oho! Baba Neema karibuni sana habari za huko mtokako

MAMA NEEMA: Ni nzuri

BABA NEEMA: Ni nzuri mama Ana vipi tumemkuta mzee Jumbe

MAMA ANA: Ametoka kaenda hapo kilabuni kupata moja baridi. Mh! tena yule anarudi

MZEE JUMBE: Leo kuna ugeni; hahaha....karibuni sana habari za siku? Tupo kijiji kimoja lakini hatuonani!

BABA NEEMA: Ni nzuri, mihangaiko mingi hata muda wenyewe haupatikani.

MZEE JUMBE: Mama Ana lete viti tukae hapa kwenye kivuli kwani jua kali sana

MAMA ANA: Karibuni viti.

BABA NEEMA: Asante sana.

MAMA NEEMA: Asante sana.

BABA NEEMA: Mzee Jumbe bila kupoteza wakati dhumuni la ujio huu ni wewe kumkataza binti yako Ana kwenda shule na kumtaka aolewe wakati yeye ni mwanafunzi.

MZEE JUMBE: Ndio mtoto wa kike anapaswa kuolewa ukimsomesha unapata hasara. Nitoe fedha zangu halafu faida apate mumewe haiwezekani.

BABANEEMA: Hivi mzee Jumbe huwa unasikiliza vyombo vya habari? Raisi wetu anasisitiza suala la elimu ndio maana serikali inatoa elimu bure kuanzia shule ya msingi hadi kidato cha nne kwa hiyo wewe unapingana na sera za serikali, pia serikali imepiga marufuku ndoa za utotoni na mtu akipatikana na makosa hayo; adhabu yake ni kwenda jela sasa mzee mwenzangu unataka uende selo?

MZEE JUMBE: Mh! kweli naweza fungwa nikifanya mchezo. Nashukuru mzee mwenzangu kwa kunielimisha Ana atarudi shule.

MAMA ANA: Asante sana baba Ana kwa kukubali Ana arudi shuleni. Asante sana mama na baba Neema kwa kuja kumshauri mzee Jumbe.

MAMA NEEMA: Malezi ni jukumu la jamii nzima, na mtoto wa mwenzio ni wako. Hivyo basi tukiona haki ya mtoto inapotea ni lazima tuitetee ili mtoto aweze kupata haki yake hasa ya elimu.

MAMA ANA: Ana

ANA: Abee mama, nakuja.

MAMA ANA: Baba yako ameridhia uendelee na masomo.

ANA: Asante baba, Asante sana baba na mama Neema kwa kumshauri baba niendelee na masomo. Naahidi nitasoma kwa bidii, na elimu nitakayoipata itanisaidia mimi pamoja na ninyi wazazi wangu na jamii nzima hapa kijijini.

MASWALI

1. Eleza ujumbe uliopo kwenye igizo hili.

Ujumbe uliopo kwenye igizo hili ni

- Mtoto wa kike ana haki yakupata elimu sawa na mtoto wa kiume.
- Si sawa na si haki kumkatisha mtoto masomo kwa sababu ya kumwozesha.
- Wazazi wawathamini watoto wa kike wasiwafanye mtaji kwa kupokea mahari na kuwaozesha

2. Ni nani aliyekatazwa kwenda shule ili aolewe?

Aliyekatazwa kwenda shule ili aolewe ni Ana.

3. Aliyetakiwa kumuoa Ana ni mtoto wa nani?

Aliyetakiwa kumuoa Ana ni mtoto wa Mzee Kibakuli.

4. Baba yake Ana anaitwa nani?

Baba yake Ana anaitwa Mzee Jumbe

5. Baba Neema alimwambia nini mzee Jumbe

Baba Neema alimwambia Mzee Jumbe;

- Serikali imekataza ndoa za utotoni

- Serikali inatoa elimu bure hivyo Ana anatakiwa kuwa shuleni

- Akifanya mchezo sheria itachukua mkondo wake na anaweza kufungwa jela kwa kumwozesha mwanafunzi

(c) Kuchambua kauli halisi kwa kubainisha nafsi na nyakati za utendaji

Hapo zamani za kale kulikuwa na mkulima mmoja ambaye aliishi na mkewe kwenye nyumba chakavu, karibu kabisa na msitu. Siku moja wakati anatafuta kuni kwa ajili ya kupikia chakula aliona mti mkavu ambao unafaa sana kwa kuokea moto. Alinyanyua shoka ili aukate. Ghafla ule mti ukaongea. Tafadhali naomba uniache niishi mimi ni mfalme wa msitu huu. Kusikia hivyo yule mkulima akajibu sina haja na mti unaoongea.

Aliporudi nyumbani mkewe alimuuliza. Mbona huna kuni? Mkulima aliwaeleza yote yaliyomtokea huko msituni, mkewe alimfokea, “kwanini hukumwomba lolote mfalme”? “kwani ningeomba nini? Akauliza “sisi tunaishi katika nyumba hii chakavu kwanini hukumwomba atusaidie nyumba?

Yule mkulima alikwenda msituni na kuita. “Ewe mfalme wa msitu huu, njoo tafadhali unisikilize shida yangu. Sisi tunaishi kwenye nyumba chakavu, naomba utusaidie nyumba mimi na mke wangu. Mara ule mti ukaongea na kumwamuru arudi nyumbani mara moja. Mkulima alirudi

nyumbani. Alipofika nyumbani alishangaa kuona nyumba nzuri kama kasri. Nyumba ilikuwa na samani za kisasa, bustani nzuri za maua, mkulima na mkewe walifurahi sana.

Picha ya jumba zuri kama kasri lenye bustani ya maua mazuri.

Baada ya majuma mawili kupita, mke wa mkulima akaja na ombi jipya. Alimtaka mumewe akamwombe mfalme gari zuri la kifahari. Mkulima alimsihi mkewe asiombe kitu kingine bali waridhike na hicho walichokipata. Mkewe alikataa akang'ang'ania akamwombe mfalme. Basi kwa shingo upande alikwenda msituni akamwita, "Ee mfalme wa msitu huu, mke wangu anaomba gari nzuri la kifahari." Mfalme aliridhia ombi la mkulima, wakapata gari zuri la kifahari.

Baada ya juma moja kupita mke wa mkulima alikwenda kwenye ule msitu akapaza sauti akaita mwana wa mfalme ninaomba unisikilize mimi ninataka kuwa mfalme wa msitu huu mfalme akajibu unataka kunitoa madarakani? Rudi nyumbani katika nyumba yenu chakavu. Mke wa mkulima alilia sana akasema tamaa imeniponza. Ama kweli mkataa pema pabaya panamwita.

MASWALI

1. Orodhesha sentensi zote zenye kauli halisi zilizojitokeza kwenye habari hii na uoneshe nyakati zake na nafsi.

i) Tafadhali naomba uniache niishi mimi ni mfalme wa msitu huu

- Hii ni nafsi ya kwanza umoja kwa sababu kuna neno mimi.

- Utendekaji wake uko katika wakati uliopo.

ii) Sina haja na mti unaoongea

- Utendekaji wake uko katika wakati uliopo

iii) Sisi tunaishi katika nyumba chakavu

- Hii ni nafsi ya kwanza wingi kwasababu ya neno sisi

- Utendekaji wake uko katika wakati uliopo katika hali ya mazoea

iv) Ninaishi kwenye nyumba chakavu

- Hii ni nafsi ya kwanza umoja kwasababu NI ni kiwakilishi cha mimi

v) Mimi ninataka kuwa mfalme

- Hii ni nafsi ya kwanza umoja kwa sababu mimi ni nafsi ya umoja

- Utendekaji wake uko katika wakati uliopo

vi) Unataka kunitoa madarakani? Rudi nyumbani katika nyumba yenu chakavu

- Hii ni nafsi ya pili umoja kwa sababu U ni kiwakilishi cha wewe ambayo ipo katika nafsi ya pili umoja.

2. Eleza kwa kifupi wasifu wa Mkulima na ule wa mkewe

Mkulima

-Anaridhika na kile anachokipata

Mkewe

- Ni mtu mwenye tamaa ya vitu na haridhiki na kile alichokipata

3. Kwa nini mfalme alikataa kutekeleza ombi la mwisho?

- Alikataa kwa sababu mke wa mkulima alitaka kumpora madaraka yake.

4. Eleza maana ya maneno yafuatayo kama yalivyotumika kwenye hadithi KASRI, RIDHIA, SHINGO UPANDE, PAZA SAUTI

KASRI – jumba kubwa la kifahari lenye samani nzuri ndani yake.

RIDHIA – kubali au hafiki juu ya jambo fulani.

SHINGO UPANDE – kufanya jambo bila kupenda.

PAZA SAUTI – ongea kwa sauti ya juu kupita kiasi.

5. Andika kichwa cha habari cha hadithi hii:

KISA CHA MKULIMA NA MFALME WA MSITU

(d) kuchambua kauli taarifa kwa kubainisha nafsi na nyakati za utendaji

Kauli taarifa ni uwasilishaji wa maneno au taarifa iliyosemwa na mtu mwingine. Katika kuandika usemi huu maneno huweza kubadilishwa lakini ujumbe ni sharti ubaki uleule

i) Alisema twende sokoni

- hii ni nafsi ya tatu umoja kwa sababu a ni kiwakilishi cha yeye ambayo ipo katika nafsi ya tatu umoja

- wakati uliopita

ii) Nilimwambia Juma kuwa mvi ni dalili ya uzee

- hii ni nafsi ya kwanza umoja kwa sababu **ni** ni kiwakilishi cha nafsi ya kwanza umoja.

- wakati uliopita

iii) Tuliambiwa tukanunue viazi na vitunguu gengeri

- Hii ni nafsi ya kwanza wingi kwasababu tu ni kiwakilishi cha sisi ambayo ipo nafsi ya kwanza wingi.

iv) Walisema watakuja kesho

- Hii ni nafsi ya tatu wingi kwa sababu wa ni kiwakilishi cha wao ambayo ipo kwenye nafsi ya tatu wingi.

Mara nyingi kauli taarifa huwa katika wakati uliopita.

Kusoma kwa ufasaha na kuonesha uelewa wa matini mbalimbali

(a) Kusoma mashairi kwa sauti ya kishairi na kubainisha mawazo makuu yaliyojitokeza

MAANA YA SHAIRI/DHANA YA SHAIRI

Shairi ni utungo unaotumia maneno na sauti katika mpangilio maalum kwa lengo la kufikisha ujumbe. Shairi huelezea jambo au wazo kwa njia ya mkato na kwa maana inayoteka hisia za msomaji au msikilizaji.

MUUNDO WA SHAIRI

Shairi huundwa na vitu vifuatavyo:

1. BETI/UBETI

Hiki ni kifungu kimoja cha shairi au aya ya shairi ambayo ina uzani sawa.

2. VINA

Hizi ni silabi zenye sauti zinazofanana. Vina kwenye shairi huwa kati au mwisho mwa sentensi.

Mfano:

Karudi baba mmoja, toka safari ya mbali

Kavimba yote mapaja, na kutetemeka mwili

Watoto wake wakaja, ili kumtaka hali

Wakataka na kauli, iwafae maishani

Vina vya kati ni ja

Vinavyamwishoni li

3. MIZANI

Ni idadi zilizo sawa za silabi katika mstari kutoka ubeti hadi ubeti.

Mfano:

Karudibabammoja tokasafari yambali

8 8

Mstari mzima mizani 16

4. MSHORORO

Huu ni mstari mmoja wa maneno katika shairi.

5. KITUO/KIBWAGIZO

Huu ni mstari wa mwisho wa ubeti.

Kuna aina tatu za vituo

i) KITUO BAHARI

Huu ni mstari unaotoka mwanzo hadi mwisho bila kubadilika katika kila ubeti.

ii) KITUO KIMALIZIO

Ni kituo ambacho mstari wa mwisho maneno yake hubadilika ubeti hadi ubeti.

iii) KITUO NUSU BAHARI

Ni mstari wa mwisho ambao maneno yake nusu hubadilika na nusu hubaki kama yalivyo.

Huwa na vina, mizani, mishororo na beti.

Shairi lina sifa zifuatazo.

- i) Huwa na lugha teule.
- ii) Hayazingatii kanuni za kisarufi.
- iii) Hutumia lugha maalum ya kisanaa.

Soma shairi lifuatalo kisha jibu maswali

1. Elimu pana ajabu, huwezi yote kujua

Wala usistaajabu, mtu kukueleza

Kuwa kupata aibu, mkate hutoujua

Elimu pana ajabu, huwezi yote kujua

2. Ukitaka kuamini, haya ninayokueleza

Waliosoma vyuoni, hawachoki kuuliza

Huyu bora kiwandani, ofisini hataweza

Elimu pana ajabu, huwezi yote kujua

3. Rubani hana dosari, kushindwa kuongoza meli

Somea udaktari, wa kupasua misuli

Figo zitakuathiri, japo unayo akili

Elimu pana ajabu, huwezi yote kujua

4. Elimu pana ajabu, huwezi yote kujua

Utaipata aibu, ukijifanya wajua

Daima tafuta jibu, ya lile usolijua

Elimu pana ajabu, huwezi yote kujua

MASWALI

1. Shairi hili lina beti ngapi?

Shairi hili lina beti nne.

2. Vina vya kati vya ubeti wa nne ni vipi?

Vina vya kati vya ubeti wa nne ni bu

3. Katika shairi hili kila ubeti una mistari mingapi?

Katika kila ubeti kuna mistari minne.

4. Kituo/kibwagizo katika beti zote ni?

Elimu pana ajabu huwezi yote kujua

5. Shairi hili lina mizani mingapi kwa kila mstari?

Shairi hili lina mizani 16 kwa kila mstari.

6. Katika shairi hili umepata ujumbe gani?

Ujumbe uliopatikana katika shairi hili ni

- Elimu ni pana ina nyanja mbalimbali na mtu hawezi kujua nyanja zote. Ukijua udaktari hutaweza kujua ufundi magari. Hivyo ukitaka kujua nyanja fulani huna budi kwenda kuisomea. Vilevile hata uwe umesoma bado kuna vitu utakuwa huvijui hivyo lazima uvisome. Mfano; daktari wa meno hawezi kumtibu mgonjwa wa figo japo ni nyanja hiyohiyo ya udaktari.

7. Tunga sentensi kwa kutumia maneno yafuatayo:- elimu, daktari, rubani.

Elimu

Mwalimu alituambia tusome kwa bidii kwani elimu haina mwisho.

Daktari

Mdogo wangu alipoanguka kutoka juu ya mti alitibiwa na daktari wa mifupa.

Rubani

Nilipopanda ndege nilimwona rubani akisoma gazeti.

(b) Kusoma tenzi kwa sauti ya kishairi na kubaini ujumbe wake

DHANA/MAANA YA UTENZI/TENZI

Utenzi ni utungo mrefu ambao huelezea tukio linalotendeka katika jamii au lililowahi kutokea. Pia huweza kuelezea wasifu wa mtu au jambo fulani la kihistoria.

SIFA ZA UTENZI/TENZI

- i) Utenzi una beti nyingi.
- ii) Utenzi una mizani nanenane.
- iii) Kila ubeti una mistari minne.
- iv) Vina hubadilika kutoka ubeti mmoja hadi mwingine.
- v) Katika utenzi, kina cha mwisho katika kila mistari wa mwisho wa kila ubeti hakibadiliki.

Soma utenzi huu kwa lugha ya kishairi kisha jibu maswali:

1. Utukufu kwake Mungu

Muumba wetu wa mbingu

Anijazae langu fungu

Uma kukuelezea

2. Imekua daima kero

Hapa pale mgogoro

Mithili yake ugoro

Jamii hangaikia

3. Ugumu wakemaisha

Hasa ni kusababisha

Jamii sambaratisha

Hicho kigezo ni njia

4. Wazazi kukosa upendo

Lenye kujaa uhondo

Kutanguliza kipondo

Mateso yakazidia

5. Mtaani kuenea

Uhalifu kimtaa

Jamii yajishangaa

Wapi takimbilia

MASWALI

1. Eleza kwa kifupi maana ya utenzi.

Ni utungo mrefu ambao huelezea tukio linalotendeka katika jamii au lililowahi kutokea. Pia huweza kuelezea wasifu wa mtu au jambo fulani kihistoria.

2. Eleza kwa kifupi ubeti una mistari mingapi?

Kila ubeti una mistari mine.

3. Utenzi huu unaelezea nini?

- Utenzi huu unaeleza sababu zinazopelekea ongezeko la watoto wa mitaani kuwa ni wazazi kukosa upendo kwa watoto wao. Nao huwapa kipondo na watoto kukimbia nyumbani na kuingia mtaani.

- Ugumu wa maisha unasababisha familia kusambaratika na hivyo watoto wa mitaani kuongezeka.

4. Andika kichwa cha utenzi huu.

ONGEZEKO LA WATOTO WA MITAANI.

5. Je, kuna kituo kinachofanana beti zote?

Hapana kila ubeti una kituo chake.

6. Mstari mmoja una mizani ngapi?

Mstari mmoja una mizani nane.

7. Kwa kutumia utenzi huu uliousoma tofautisha kati ya utenzi na shairi.

UTENZI	SHAIRI
i)Una mizani nane katika mstari mmoja	i)Una mizani kumi na sita katika mstari mmoja
ii)Utenzi una beti nyingi	ii)Shairi lina beti chache

(c) Kusoma ngonjera kwa sauti ya kutamba na kubaini maudhui yake

Maana ya Ngonjera

Ngonjera ni utunzi wa ushairi ambapo watu wawili hulumbana na kujibizana kishairi.

Au ni shairi ambalo uhusisha waimbaji zaidi ya mmoja. Uimbaji wao huwa katika mfumo wa majibizano.

Aidha huanza kwa kujibizana kwa hoja na mwishoni hufikia muafaka ambapo upande mmoja

hukubaliana na hoja za upande mwingine. Kwa kawaida ngonjera huwa na vina na mizani na kituo kama mashairi mengine.

NGONJERA

MSOMAJI A

Hodi hodi uwanjani, nitoe yangu moyoni,

Hakika tusimameni, wote tuliomo ndani

Mioyo yaenda chini, kilio cha masikini

Ndio nini hasa chanzo, chake haya matatizo

MSOMAJI B

Ufisadi majinuni, uzalendo kuutupa

Kujifungia chumbani, kulamba hadi mifupa

Hawali walo duni, eti nao tanenepa,

Chanzo chake matatizo, uzalendo kupotea

MSOMAJI A

Hakika sasa najua, kisa cha yote maovu

Maisha yetu fifia, ni wao kuwa wavivu

Dawa ni kuwalipua, wabaki nayo makovu

Wamekua ni mabwana, badala ya watendaji.

MSOMAJI B

Hima na msimamizi, uangalizi mzuri

Kazi inayovutia, vifaa kutosheleza

Na uongozi makini, maandalizi kutimiza

Serikali i makini, rushwa kutojitokeza.

MSOMAJI A

Hakika nimeamua, na maoni mengi sana

Chaguzi zinazokuja, viongozi kuamka

Maandalizi zingatia, kwa mwaka unaokuja

Viongozi tuamke, maandalizi kutimiza.

MASWALI

1. Ngonjera hii inahusu nini?

Ngonjera hii inahusu viongozi wazembe wanaofanya kazi kwa uvivu, mafisadi na wenye kujijali wao kuliko watu wengine. Ni watu wasio na uzalendo.

2. Unafikiri kichwa cha ngonjera hii ni kipi?

VIONGOZI WAZEMBE au MAANDALIZI YA UCHAGUZI

3. Mtunzi anahimiza nini katika uchaguzi ujao

- Anahimiza kuwe na maandalizi mazuri ya vifaa vya kutosha kwa ajili ya uchaguzi.
- Msimamizi awe na uangalizi mzuri katika uchaguzi, kazi yake aifanye kwa ufanisi.
- Viongozi pia wawe makini wahakikishe vifaa vya uchunguzi vinatosha na pasiwepo na rushwa katika uchaguzi.

4. Eleza maana ya maneno haya kama yanavyotumika katika ngonjera: - ufisadi, fifia, kuwalipua, uzalendo.

UFISADI

- Hii ni hali ya kutumia madaraka kwa manufaa binafsi.

FIFIA

- Hii ni hali ya wananchi kudhoofika kiuchumi.

KUWALIPUA

- Ni kitendo cha kuwaondoa viongozi wazembe na wavivu katika madaraka.

UZALENDO

- Hali ya viongozi kukosa uchungu na hao wanaowaongoza, wao wanabaki kujikusanyia mali kwa faida yao na si kwa faida ya jamii nzima.

(d) Kubaini miundo kutoka katika kifungu cha habari kinachohusu watoto wanaoishi katika mazingira magumu.

Soma habari ifuatayo kisha jibu maswali

Siku hizi mfumo wa maisha umebadilika. Zamani watu walikuwa na mfumo wa kubadilishana bidhaa. Siku hizi mfumo wa maisha unatawaliwa na matumizi ya fedha. Fedha hutumika kununua na kuuza bidhaa.

Mfumo huu umepelekea watoto waishio katika mazingira magumu kujiingiza katika ajira za watoto ambazo kisheria haziruhusiwi. Pia ni ukiukwaji wa haki za mtoto siku hizi ukipita katika vituo vya mabasi, sokoni utawakuta watoto wenye umri chini ya miaka kumi na nane wanauza karanga maji, matunda n.k. Hufanya hivyo ili kujipatia fedha kwa ajili matumizi yao kama vile chakula.

Fedha wanayoipata ni ndogo na mara nyingine hudhulumiwa.

Chanzo cha watoto waishio katika mazingira magumu ni wazazi kufariki, wazazi kuachana hii hupelekea mtoto kukosa mtu wa kumhudumia mahitaji muhimu kama chakula, mavazi n.k. Kuna

DARASA LAKO

watoto wanalelewa na mzazi mmoja na kushindwa kupata mahitaji hii hupelekea mtoto kujiingiza kwenye ajira za watoto ambazo ni kinyume kabisa na haki za mtoto na sheria.

Ajira za watoto waishio kwenye mazingira magumu imeendelea kushika kasi licha ya juhudi za serikali kupiga marufuku. Wapenda haki za watoto nao hawaachi kupaza sauti zao na kuuliza kwa nini hawa wanafanya kazi ngumu kuliko umri wao. Nini kifanyike ili tatizo hili liondoke.

Ili kutokomeza ajira za watoto ni jukumu la kila mwanajamii kuhakikisha suala la ajira kwa watoto linatokomezwa kwa kutowaajiri watoto. Mfano kuwaajiri kwenye kazi za ndani, mashambani, kulisha mifugo, n.k. pia, serikali kutunga na kusimamia sheria zinazokataza ajira kwa watoto. Pia jamii ielimishwe athari zinazosababishwa na kuwaajiri watoto.

Hivyo, ajira kwa watoto waishio katika mazingira magumu inapaswa kupigwa vita kwa nguvu zote kwa sababu inamnyima mtoto haki ya kucheza na kuthaminiwa.

MASWALI

1. Taja miundo inayopatikana katika habari hii

Miundo inayopatikana katika habari hii nikatika.....ili.....kwa ajili ya

2. Tunga setensi kutokana na miundo hiyo

.....katika

Juma alichota maji katika ndoo.

Katika

Katika kitabu cha hadithi kuna picha nzuri ya paka.

....ili.....

Tunapiga nguo pasi ili kuua vijidudu.

Tunalala kwenye chandarua ili kujikinga tusipate ugonjwa wa malaria.

.... Kwa ajili ya

Tunalima kwa ajili ya kupata chakula.

Ampigwa kwa ajili ya utukutu wake.

3. Eleza chanzo cha ajira za watoto

- Wazazi kuachana (kutengana) hivyo mtoto kulelewa na mzazi mmoja na ikiwa mzazi huyo hana uwezo hali hii hupelekea mzazi kushindwa kumpatia mtoto mahitaji muhimu kama chakula. Hivyo mtoto huingia kwenye ajira za watoto ili kupata fedha za kukidhi mahitaji kama chakula.

- Kifo cha wazazi wote wawili wa mtoto hii hupelekea watoto yatima mara nyingi huingia kwenye ajira za utotoni.

4. Nini kifanyike ili kutokomeza ajira za watoto?

- Serikali kutunga na kusimamia sheria zinazokataza ajira kwa watoto.

- Serikali kufungua vituo vya kulea watoto waishio kwenye mazingira magumu.

- Jamii kutowaajiri watoto chini ya miaka kumi na nane.

5. Tunga sentensi kutokana na jedwali

Nguo ipo	Katika	Mti
Ampigwa	Kwa ajili ya	Utelezi
Papai lipo		Kutokutii
Ameanguka		Sanduku

i) Nguo ipo katika sanduku.

ii) Ampigwa kwa ajili ya kutokutii.

iii) Papai lipo katika mti.

iv) Ameanguka kwa ajili ya utelezi.

(e) Kubaini wahusika katika kifungu cha habari na kuwatolea ufafanuzi

Soma kifungu cha habari kisha jibu maswali

Bwana Jumbe ni diwani wa kata ya Mungushi Mkoani Kilimanjaro. Ni kiongozi mwadilifu. Ni kiongozi mwenye ushirikiano na wenzake.

Mwaka mmoja palitokea ukame katika kata hiyo, mito na visima vilikauka. Mifugo ilikufa kwa kukosa malisho pamoja na maji. Mazao yote yalikauka kwa kukosa mvua.

Wanakijiji waliamua kwenda kwa mzee Mashauri ili awaambie sababu za wao kukumbwa na balaa hilo. Mzee Mashauri alipuliza na kukitikisa tikisa kibuyu chake, kisha akawaambia mvua haijanyesha kwa sababu Miungu ya kwao imekasirika. Hivyo kila familia ilitakiwa kupeleka kuku kwa mzee Mashauri, ili yeye aweze kuiomba miungu hiyo. Walikubaliana na kila familia ilipeleka kuku.

Mzee Mashauri na mwanae kisahani walikwenda kwenye misitu usiku wa manane. Waliwachinja kuku na kumimina damu ya kuku kwenye mti mkubwa uliopo katikati ya msitu. Pia aliongea maneno wakati alipokuwa akimimina damu kisha akaweka nyama kwenye mti huo.

Walipomaliza walianza safari ya kurudi kijijini kwao. Mzee mashauri alipofika aliwaambia wanakijiji wenzake kuwa miungu imepokea sadaka hivyo mvua itanyesha baada ya siku tatu wanakijiji walifurahi sana kusikia hivyo.

Siku tatu zilipita na hapakuwa na dalili yeyote ya mvua. Jua lilizidi kupamba moto. Lakini wanakijiji hawakukata tamaa, waliendelea kusubiri sana lakini mvua haikunyesha.

Bwana Jumbe alipata habari kuwa wanakijiji wamepeleka kuku kwa mzee Mashauri kwa ajili ya tambiko. Tambiko hilo ni kwa ajili ya kuomba Mungu ili mvua inyeshe. Bwana Jumbe alisikitika sana. Aliamua kumuomba Afisa kilimo wa kata ya Lawate aje awaelimishe wanakijiji sababu zinazosababisha ukame.

Bwana Jumbe aliitisha mkutano wanakijiji wengi walijitokeza. Bwana Jumbe alianza mkutano kwa kuwasalimia wanakijiji, kisha alimtambulisha Bwana Musa ambaye ni ofisa wa kilimo ili awaelimishe wanakijiji sababu zinazosababisha ukame.

DARASA LAKO

Bwana Musa alianza kwa kuwatajia sababu zinazochangia ukame kutokea ambazo ni kuchoma misitu kwa ajili ya mkaa, kukata miti ovyo kwa ajili ya kuni.

Mzee Kitana aliuliza, kulisha mifugo kwenye vyanzo vya maji na kulima kwenye vyanzo vya maji pia kunachangia kutokea kwa ukame? Bwana Musa alijibu hiyo ndio sababu kubwa inayosababisha ukame.

Hivyo wanakijiji waliweka azimio la kupanda miti na kutolisha mifugo kwenye vyanzo vya maji. Pia mtu yeyote asichome mkaa ili kukabiliana na ukame.

Diwani alifunga mkutano kwa kuwataka waache mila potofu za kutoa sadaka kwa miungu. Aliwasihi watunze mazingira ili mazingira yawatunze.

MASWALI

1. Taja wahusika wote kwenye habari hii kisha watolee ufafanuzi.

Wahusika

- i) Bwana Jumbe
- ii) Mzee Mashauri
- iii) Kisahani
- iv) Bwana Musa
- v) Mzee Kitana
- vi) Wanakijiji

BWANA JUMBE

Huyu ni diwani wa kata ya Mungushi aliyesikitishwa na kitendo cha wanakijiji kupeleka sadaka kwa miungu ili mvua inyeshe, hivyo alimuomba bwana Musa aje awaelimishe wanakijiji sababu zinazosababisha ukame.

MZEE MASHAURI

DARASA LAKO

Huyu ni mzee aliyekwenda kutoa sadaka kwa miungu, mzee huyu ameipotosha jamii kwa kuwaingiza kwenye imani za kishirikina kwamba ukame umesababishwa na miungu kukasirika kumbe ni wao wameharibu mazingira.

KISAHANI

Huyu ni mtoto wa mzee Mashauri alimsindikiza baba yake kutoa sadaka kwa miungu msituni.

BWANA MUSA

Huyu ni afisa kilimo aliewaelimisha wanakijiji wa Mungushi sababu zinazochangia ukame kutokea.

MZEE KITANA

Huyu ni mwanakijiji wa Mungushi aliyeuliza swali la msingi lenye kuonesha sababu zinazochangia ukame kutokea.

WANAKIJIJI

Hii ni jamii inayoishi Mungushi walichangia kwa kiasi kikubwa ukame kutokea. Walikata miti na kuchoma misitu waliharibu vyanzo vya maji. Lakini baada ya kuelimishwa walifanya mabadiliko kwa kujiwekea mikakati ya kupanda miti na kutunza mazingira.

2. Diwani wa kata ya Mungushi anaitwa nani?

Diwani wa kata ya Mungushi anaitwa Bwana Jumbe

3. Taja sababu zinazochangia kutokea kwa ukame:

i) Kuchoma misitu

ii) Kuharibu vyanzo vya maji

iii) Kukata misitu ovyo

4. Unafikiri Mzee Mashauri alisaidia jamii au aliipotosha kutokana na habari uliyoisoma?

Mzee Mashauri aliipotosha jamii kwani aliingiza jamii kwenye imani za kishirikina wakati ukame unasababishwa na uharibifu wa mazingira.

5. Tunga sentensi kwa kutumia maneno haya:

Ukame, diwani, mifugo, msitu.

UKAME

Mwalimu alitufundisha sababu zinazochangia kutokea kwa ukame pamoja na madhara yake.

DIWANI

Diwani wa kata yetu alipeleka maoni yetu kwenye halmashauri kuu ya wilaya.

MSITU

Mwalimu wa somo la jiografia alituambia msitu wa Kongo ni mkubwa sana na unatunzwa vizuri.

(f) Kubaini taarifa mahususi za kila siku kutoka katika majarida, matangazo, na ratiba na kufanya ufupisho wake.

Taarifa ni maelezo yanayowasilisha ujumbe kwa msomaji au msikilizaji. Taarifa hutokana na;

i) Matukio mbalimbali mfano, jengo kuungua, ajali, vita kupotea kwa kitu, mtu n.k.

ii) Tafiti mbalimbali mfano, utafiti wa gesi huko Mtwara.

iii) Shughuli mbalimbali mfano ufunguzi wa barabara.

iv) Ripoti za uchunguzi mfano, uchunguzi wa ugonjwa wa homa ya dengue.

Matukio mbalimbali nchini hutolewa taarifa ili wananchi wajue hali ya nchi yao ikoje kiuchumi, kisiasa, n.k. baadhi ya shughuli zinazoweza kutolewa taarifa ni:-

i) Hatua za Serikali katika kuimarisha ulinzi wa nchi.

ii) Shughuli za kuadhimisha muungano, mapinduzi, uhuru.

iii) Siku ya UKIMWI.

Taarifa hutolewa kupitia vyombo vya habari kama vile magazeti, redio, televisheni, majarida, matangazo, na ratiba mbalimbali.

Mfano wa taarifa:

Ufupisho ni taarifa inayotolewa kwa muhtasari.

Ufupisho hutokana na taarifa iliyosomwa au kusikiwa mahali. Ufupisho lazima ueleweke na usipoteze maana ya kile kilichosomwa au kusikilizwa.

Mambo ya kuzingatia katika ufupisho ni:-

- i) Kusoma na kusikiliza taarifa nzima.
- ii) Kuchagua mambo muhimu.
- iii) Kuyaunganisha mambo kwa usahihi.
- iv) Kuandika ufupisho unaoendana na taarifa nzima.

Mfano

UKIMWI, ni ugonjwa usio na kinga wala tiba. Madaktari bingwa bado wanatafuta dawa lakini bado hawajapata. UKIMWI huambukizwa kwa njia mbalimbali. Njia hizo ni kujamiiana; mtu anapojamiiana na mtu mwenye virusi vya UKIMWI bila kutumia kinga (mpira wa kike au wakiume) huweza kupata maambukizi. Kuchangia vitu vyenye ncha kali navyo pia huchangia kuambukiza UKIMWI, mfano, sindano za kutogea masikio na nyembe. Pia, mgonjwa kuongezewa damu yenye virusi vya ukimwi, vilevile mama kumwambukiza mtoto wake wakati wa kujifungua na kunyonyesha. Hivyo mama mwenye virusi vya UKIMWI anashauriwa kujifungulia hospitali ili wataalamu wamsaidie mtoto asiambukizwe. Pia mama aelimishwe jinsi ya kumhudumia mtoto asipatwe na maambukizi. Serikali inatumia fedha nyingi ili kupunguza kasi ya maambukizi ya UKIMWI kwani UKIMWI husababisha kupungua kwa nguvu kazi ya Taifa. Mgonjwa na muuguzaji hawatafanya kazi hivyo hupelekea maendeleo kurudi nyuma. Hivyo basi ni jukumu la kila mmoja kujilinda na kuwalinda wengine kwa kutowaambukiza pale unapogundua tayari una maambukizi ya virusi vya UKIMWI.

UFUPISHO

UKIMWI ni ugonjwa usio na tiba wala kinga. UKIMWI huambukizwa kwa kuchangia vifaa vyenye ncha kali, kujamiina, kuongezewa damu na mtu mwenye maambukizi. Pia mama kumwambukiza mtoto wakati wa kujifungua na kunyonyesha. UKIMWI husababisha Taifa kupoteza nguvu kazi na kupelekea maendeleo kurudi nyuma. Serikali inajitahidi kupambana ili kupunguza kasi ya maambukizi, hivyo ni jukumu la kila mtu kujilinda na kuwalinda wengine.

Soma taarifa ifuatayo kisha fupisha maneno yasizidi arobaini na yasipungue ishirini.

Maji ni kitu muhimu kwa maisha ya binadamu, wanyama na mimea. Binadamu hutumia maji kwa kunywa, kupikia, kufulia, na kwenye shughuli za viwandani. Pia maji hutumika kwenye usafiri, bahari, maziwa, mito mikubwa hutumika kusafirisha watu na mizigo yao kutoka ng'ambo moja kwenda ng'ambo nyingine. Wanyama hutumia maji kwa kunywa. Wanyama wengine maji ndio makazi yao, mfano mamba, kiboko. Mimea nayo inahitaji maji ili iweze kukua. Mimea ikikosa maji hukauka na kufa. Hivyo hatuna budi kutunza vyanzo vya maji kwani maji ni uhai.

UFUPISHO

Maji ni muhimu kwa viumbe hai. Hutumika kunywa, kupikia, kufulia, na pia makazi ya mamba kiboko. Pia hukuzia mimea. Hutumika kusafirisha watu na mizigo. Hatuna budi kutunza vyanzo vya maji.

(g) Kusoma ili kubaini mawazo makuu kutoka katika habari teule

Soma kifungu cha habari kisha jibu maswali

Picha ya Bwana Heri akiwa shambani anapalilia mahindi

Bwana Heri ni mkazi wa kijiji cha Kilingi. Anajishughulisha na shughuli za ufugaji na kilimo. Bwana Heri ni mchapakazi na anapenda kushirikiana na wenzake katika shughuli mbalimbali za kijamii kama vile misiba, na sherehe.

Bwana Heri ana shamba kubwa. Amepanda mahindi, maharage na migomba, pia amepanda kahawa ambayo ni zao la biashara. Bwana Heri hulima mazao yake kwa kufuata kanuni bora za kilimo kama anavyoelekezwa na bwana shamba wa kijiji chao. Huweka mbolea na kupulizia dawa ya kuua wadudu hivyo huvuna mazao mengi na bora. Mazao hayo huwa ni kwa ajili ya chakula. Ziada inayobaki hupeleka gulioni kuuza. Fedha anazopata hununua mahitaji mengine kama vile nguo, sukari, mafuta na chumvi.

Bwana Heri anafuga mifugo mingi. Anafuga kuku, ng'ombe na mbuzi. Nyumbani kwa Bwana Heri kuna maziwa mengi pamoja na mayai. Watu hupenda kununua maziwa na mayai kutoka kwa Bwana Heri.

Watu humsifia Bwana Heri kuwa ni mchapakazi ndio maana ana maisha bora.

MASWALI

1. Ni mawazo gani uliyopata baada ya kusoma habari hii?

i) Kilimo kina faida kwa binadamu kwani humpatia binadamu chakula pamoja na fedha pale mazao yanapouzwa.

ii) Mifugo hutupatia maziwa.

DARASA LAKO

iii) Kufanya kazi kwa bidii humfanya mtu kuwa na maisha bora.

2. Bwana heri ni mkazi wa wapi?

Bwana Heri ni mkazi wa kijiji cha Kilingi.

3. Bwana Heri anajishughulisha na shughuli gani hapo kijijini?

Bwana Heri hujishughulisha na kilimo na ufugaji.

4. Watu hupenda kununua nini kwa Bwana Heri?

Watu hupenda kununua maziwa na mayai.

5. Tunga sentensi kwa kutumia maneno haya:- maziwa, bwana shamba, sherehe, mbuzi.

MAZIWA

Nilipokuwa nakamua, ng'ombe alinipiga teke na maziwa yote yalimwagika.

BWANA SHAMBA

Bwana shamba alituelimisha faida za kulima kwa kufuata kanuni bora za kilimo.

SHEREHE

Kwenye sherehe ya muungano nilimuona Raisi akihutubia.

MBUZI

Mbuzi wetu ana rangi nyeusi.

(h) Kusoma kimya kifungu cha habari na kujibu maswali

Soma kifungu cha habari na kisha jibu maswali

Picha ya Hamisi anapigwa na watu wenye hasira kali

Hamisi ni mtoto wa mzee Juha. Hamisi anasoma darasa la tano katika shule ya msingi Mloganzira. Hamisi ni mtoto mtukutu, hapendi kwenda shule na akienda shule hazingatii masomo.

Hamisi amejilingiza kwenye kundi linalojiita mbwa mwitu. Kundi hili ni wezi ambao hukaba watu na kuwapora vitu vyao.

Mama Fatuma ni jirani wa akina Hamisi. Siku moja alikata shauri kumweleza mama yake Hamisi tabia mbaya ya mwanae. Mama Fatuma alifunga safari hadi nyumbani kwa mama Hamisi. Alimsimulia tabia mbaya ya mwanae ya wizi huko mtaani. Mama Hamisi alikataa katakata kuwa mwanae hana tabia ya wizi. Mama Fatuma alimwambia, sio vizuri kumtetea pale unaposikia amefanya uovu. Ni vyema kumkanya maana samaki mkunje angali mbichi. Mama Hamisi alimjia juu akamwambia, mwanae hana tabia hiyo hivyo aondoke kwani anambugudhi. Mama Fatuma aliondoka akiwa amesononeka sana. Alijiseema moyoni mchelea mwana kulia hulia yeye.

Siku moja mama Hamisi akiwa jikoni anapika alisikia sauti zilizoashiria mwizi anapigwa. Mama Hamisi aliamua kuepua chakula na kukimbilia huko kelele zilipokuwa zinatokea. Alikimbia hadi akafika kwenye eneo la tukio. Hakuamini alichokiona mbele ya macho yake. Mwanae Hamisi alikua amepigwa sana na damu zikiwa zinamchuruzika mwili mzima. Mama Hamisi alilia kwa uchungu. Akakumbuka maneno ya mama Fatuma. Alijiseema ama kweli asiyesikia la mkuu huvunjika guu.

MASWALI

1. Orodhesha methali zote zilizopo katika habari hii

- i) Mchelea mwana kulia hulia yeye.
- ii) Asiyesikia la mkuu huvunjika guu.
- iii) Samaki mkunje angali mbichi.

2. Eleza maana ya maneno haya kama yalivyotumika katika habari:

Sononeka, bugudha, kimya kimya, mfungia safari, kata shauri

SONONEKA – sikitika

BUGUDHA – maneno yenye kuudhi

KUMKANYA – kumuasa, kumuonya

FUNGIA SAFARI – kumwendea mtu kumpa habari

KATA SHAURI – amua au kufanya maamuzi juu ya jambo fulani.

3. Hamisi alijiunga na kundi gani na kundi hilo lilikua na tabia zipi?

Hamisi alijiunga na kundi la mbwa mwitu na kundi hili lilikua na tabia ya kukaba watu na kuwaibia.

4. Mwandishi anaposema “damu zilikua zikimchuruzika ana maana gani?

Mwandishi ana maana damu zilikuwa zikimtoka nyingi.

5. Mwandishi anaposema kuepua chakula maana gani?

Kuepua chakula ni kutoa chakula kilichokua kinapikwa jikoni kwenye jiko la mkaa au la kuni au la umeme au la gesi na kukiweka sehemu nyingine, mfano mezani.

6. Andika kinyume cha maneno haya:

Ondoka, kataa, huzuni, kelele, chungu

ONDOKA – rudi

KATAA – kubali

HUZUNI- furaha

KELELE – kimya

CHUNGU –tamu

7. Tunga sentensi kutokana na maneno haya:

Sononeka, ondoka, jia juu, kataa, chungu

i) Sononeka

Mama alipokataa kuninunulia gauni la sikukuu nilisononeka sana.

ii) Ondoka

Alfajiri na mapema baba huondoka kwenda shambani.

iii) Jia juu

Nilipochana kitabu cha Asha , Asha alinijia juu.

iv) Chungu

Mama aliniambia limao ni chungu lakini chungwa ni tamu.

KUTUMIA MSAMIATI KATIKA MIKTADHA MBALIMBALI

(a) Kusoma na kubaini majina ya wanyama wanaokula nyama na kuelezea sifa na faida zao katika jamii.

Soma habari ifuatayo kisha jibu maswali:

Mwalimu Kapesa ni mwalimu wa somo la Kiswahili darasa la tano. Mwalimu huyu ni mgeni, amehamia kutoka shule ya Uyole. Mwalimu Kapesa ni mchapakazi na anaipenda kazi yake ya ualimu.

Siku moja alituuliza kama kuna mwanafunzi yeyote amewahi kutembelea mbuga za wanyama. Sote tulimjibu hatujawahi kutembelea mbuga za wanyama. Alituuliza kama tumeshawahi kuona picha za wanyama. Asha alijibu kuwa aliwaona kwenye kitabu cha hadithi.

Mwalimu alitoa picha za wanyama mbalimbali, akatuonyesha kisha sisi akataja majina ya wanyama hao na sifa zao.

Picha za wanyama na sifa zao;

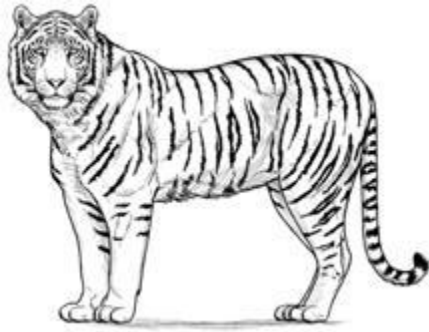
i) Simba.

SIFA ZA SIMBA:

- Chakula chao kikuu ni Nyama.
- Simba jike anaanza kuzaa akifika umri wa miaka 2-3
- Simba jike ndiye anayewinda na baada ya kuwinda simba dume ndio anayeanza kula nyama, hasa vitu vya ndani kama vile utumbo na maini.

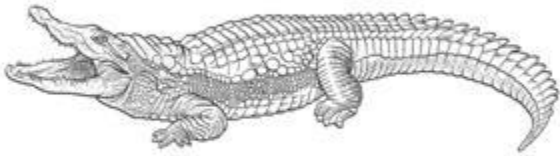
ii) Chui.

SIFA ZA CHUI:

- Ni mnyama mwindaji anayewinda kimya kimya.
- wanaweza kuishi kwa umri wa zaidi miaka 21.
- kiasili ni mnyama anayependa kuwinda usiku.
- Anaweza kukimbia kilomita 58 kwa saa.

iii) Mamba.

SIFA ZA MAMBA:

- Wanaishi majini hasa kwenye maji baridi.
- Hupatikana maeneo mengi ya kitropiki katika Afrika, Asia na Amerika.
- Maumbile yake humfanya awe mwindaji hodari.
- Hula hasa wanyama wengi wenye uti wa mgongo kama samaki.

iv) Fisi.

SIFA ZA FISI:

- Urefu wake ni zaidi ya inchi 35.
- Huishi zaidi ya miaka 20.
- Fisi jike ana nguvu kuliko fisi dume.
- Ni kiumbe asiyekuwa na mbio za kasi.
- Anajulikana kwa kuwa muoga na kula mizoga.

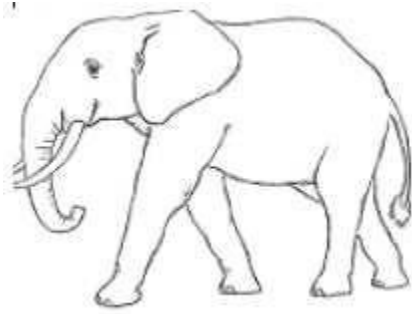
v. Mbwa.

SIFA ZA MBWA:

- Anatumika kama mlinzi wa mali za binadamu.
- Akitoa (akibweka) sauti yake husikika.
- Huishi na binadamu.

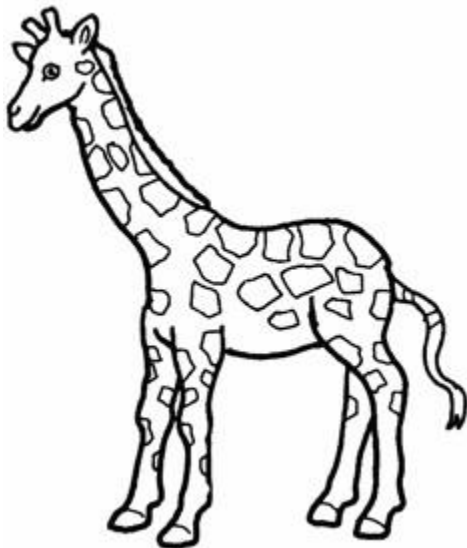
vi) Tembo.

SIFA ZA TEMBO:

- Ni mnyama mkubwa kuliko wote lakini sio mrefu kama Twiga.
- Tembo jike wanauwezo wakubeba mimba kwa miezi 18-20
- Tembo jike hunyonyesha watoto wake kwa takribani miaka 2-3
- Tembo huishi miaka 60-75 kwa sasa, lakini miaka ya zamani walikuwa na uwezo wa kuishi miaka 80- 120.

vii) Twiga.

SIFA ZA TWIGA:

- Ni miongoni mwa wanayama wenye mvuto.
- Ni mrefu na ana shingo ndefu kuliko mnyama yeyote duniani.
- Twiga hana ushindani mkubwa wa chakula na wanyama wengine kwa vile yeye hula majani ya

juu zaidi.

- Ana urefu wa kati ya mita 4.8 na 5.5.
- Uzito wake ni kati ya kilo 700 mpaka 1500.

Mwalimu Kapesa alituambia simba, chui, mamba, fisi na mbwa hawali majani huwa wanakula nyama, huwinda wanyama kama Sungura na kuwala.

Asha alimuuliza mwalimu, “Simba, chui mamba hawawezi kufugwa nyumbani?”, Mwalimu Kapesa alijibu, “Wanyama hao sio wa kufugwa nyumbani kwani ni wakali sana. Wanyama hawa huishia kwenye mbuga za wanyama. Wanyama hawa ni kivutio kwa watalii. Watalii hutoka ng’ambo kuja kuwaona wanyama hao. Hulipa fedha kwa ajili ya kiingilio cha kuwaona hivyo hutuingizia fedha za kigeni na kuongeza pato la Taifa.” Mwalimu Kapesa aliendelea kutuelezea kuwa mamba huishi majini. Mamba anayo faida, ngozi yake hutumika kutengenezea viatu.

Mwalimu Kapesa alimaliza somo lake kwa kutuambia kuwa mbwa hufugwa nyumbani. Mbwa hutusaidia kulinda nyumba zetu.

MASWALI

1. Taja wanyama waishio kwenye mbuga za wanyama.

Simba, Chui, Fisi, Tembo, Kifaru, Twiga, Pundamlia, Kifaru.

2. Taja wanyama waishio mbugani wanaokula nyama

Simba, Chui, Fisi.

3. Wanyamapori wana faida gani?

Faida zao ni:

- Hutupatia fedha za kigeni na kuongeza pato la Taifa pale watalii wanapokuja kuwaona wanyama.
- Hutupatia malighafi kama vile pembe za ndovu ambazo huuzwa nje ya nchi.
- Pia meno ya tembo ni malighafi ambayo huuzwa nje ya nchi.
- Ngozi za wanyama hutumika kutengenezea mabegi, viatu, mikanda n.k.

4. Tunga sentensi kutokana na wanyama hawa.

Pundamilia, Sungura, Simba

PUNDAMILIA: Tulipokuwa tunasafiri kwenda Iringa, tulipofika Mikumi tuliona pundamilia wakivuka barabara.

SUNGURA: Mama aliniambia Sungura ni mnyama mdogo lakini ni mjanja.

SIMBA: Nilipokuwa nasoma kitabu cha hadithi niliona picha ya simba.

5. Andika visawe vya maneno haya

Bibi, afya, tembo

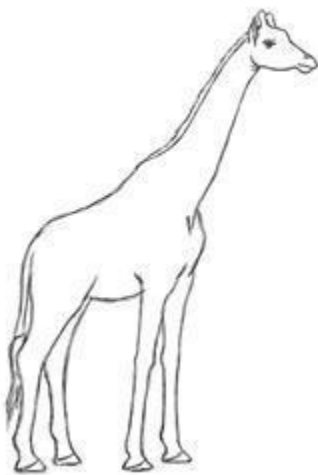
Bibi – nyanya

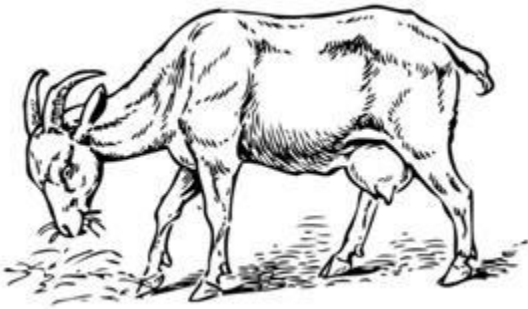
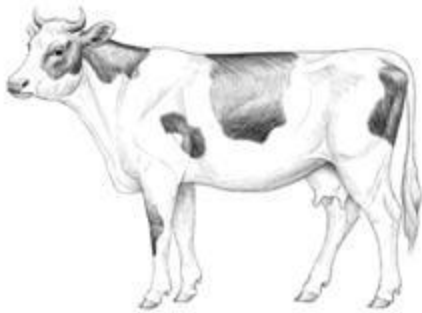
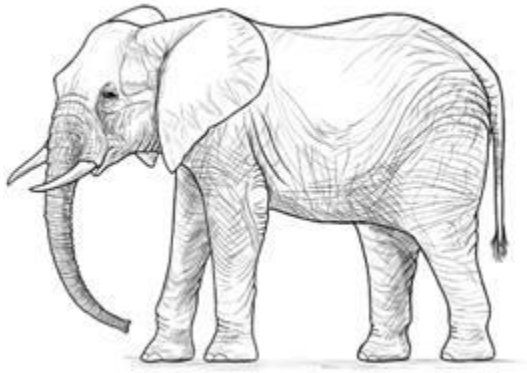
Afya – siha

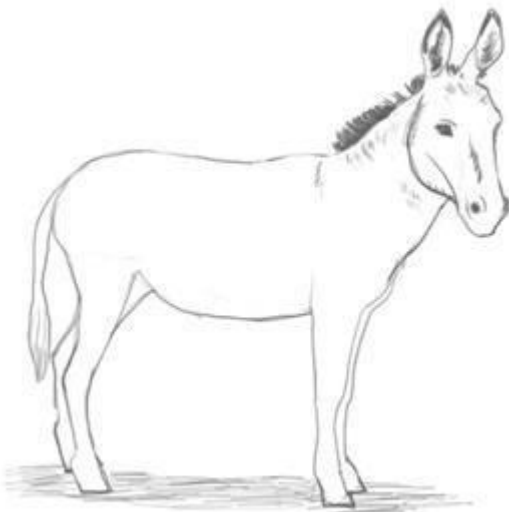
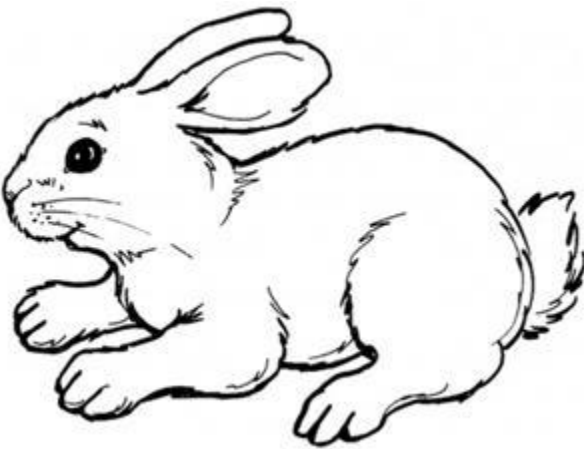
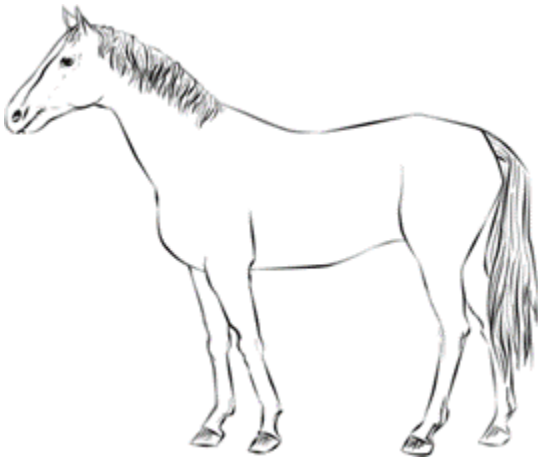
Tembo – ndovu

(b) Kusoma na kubaini majina ya wanyama na kueleza sifa na faida zao

Picha za wanyama bila kuwataja majina

MASWALI

1. Taja majina ya wanyama hao na ueleze wanakula nini

- (a) Twiga – anakula majani
- (b) Tembo – anakula majani
- (c) Ng'ombe – anakula majani
- (d) Mbuzi – anakula majani
- (e) Farasi – anakula majani
- (f) Sungura – anakula majani
- (g) Punda – anakula majani

2. Taja majina ya wanyama wafugwao

- i) Ng'ombe
- ii) Mbuzi
- iii) Sungura
- iv) Punda
- v) Farasi

3. Eleza faida za kila mnyama

- i) TWIGA – ni kivutio kwa watalii hivyo hutupatia fedha za kigeni na kuongeza pato la Taifa.
- ii) TEMBO – meno ya tembo ni malighafi ambayo hutumika kutengeneza mapambo na pia huongeza pato la Taifa tunapouza nje ya nchi kwa kupata fedha za kigeni.
- iii) NG'OMBE - Hutupatia nyama na maziwa ambavyo ni vyakula vya binadamu.
 - Hutupatia mbolea kwa ajili ya kurutubisha ardhi.
 - Ngozi yake hutumika kutengeneza mabegi, viatu n.k.
- iv) MBUZI - Hutupatia chakula, maziwa na nyama.
 - Hutupatia mbolea kwa ajili ya kurutubishia ardhi
 - Ngozi yake hutumika kutengeneza mabegi viatu n.k
- v) FARASI - Hutusaidia kwa usafiri.
- vi) SUNGURA - Hutupatia kitoweo (nyama kwa ajili ya chakula).
 - Manyoya yake ni dawa kwa mtu aliyeungua na moto.
 - Hutupatia mbolea kwa ajili ya kurutubishia ardhi.
- vii) PUNDA - Hutusaidia kubeba mizigo
 - Hutupatia mbolea

4. Tunga sentensi kwa kutumia majina ya wanyama hao:

i) Twiga

Mama aliniambia ninatembea kwa maringo kama Twiga.

ii) Tembo

Tulipokweda mbuga za wanyama tuliwaona tembo wengi.

iii) Ng'ombe

Nyumbani kwa mzee Jongo kuna ng'ombe wengi.

iv) Mbuzi

Mbuzi wetu anatoa maziwa mengi.

v) Farasi

Mjomba wangu husafiri kwa kutumia farasi.

vi) Punda

Nilipokua natoka shuleni nilikutana na punda amebeba mizigo mingi.

vii) Sungura

Mama aliniambia nyama ya Sungura tamu.

(c) Kusoma kifungu cha habari na kubaini majina ya miti

Soma habari ifuatayo kisha jibu maswali

Mwalimu Masawe ni mwalimu mkuu katika shule ya Lokiri, Mkoani Kilimanjaro, shule hiyo ina uwanja mkubwa wa michezo na shamba kubwa.

Mwaka uliopita mwalimu Masawe alianzisha mradi wa upandaji miti, kwanza alianza kuwaelimisha walimu wenzake pamoja na wanafunzi faida za miti.

Alisema upandaji miti ni njia mojawapo ya kutunza mazingira ili kuepukana na jangwa. Kila mtu anapaswa kujali, kutunza na kuyahifadhi mazingira yetu ili ukame usitokee.

Miti hutusaidia kupata hewa safi, mvua za kutosha, kivuli, kuni, makaa, mbao kwa ajili ya kutengeneza samani kama vile meza, vitanda, madawati, n.k. vilevile miti ya matunda hutupatia matunda kama vile maembe, machungwa, malimau na mapapai ambayo ni muhimu kwa afya zetu.

Baada ya kuwaelimisha aligawa mti mmoja mmoja kwa kila mwanafunzi ili aoteshe na kutunza ipasavyo miti hiyo ilikuwa ni miti ya mikaratusi, miarobaini, mipingo, mipodo, miashoki, milonge,

DARASA LAKO

miheledi na miti ya matunda kama vile miembe, michungwa, mipapai, mizambarau, mitopetope, mipera na mifenesi.

Mwalimu alituambia baada ya miaka mitatu tutafaidika na miti hiyo kwa kupata kivuli, hewa safi, matunda na madawati.

Mwalimu alisema mtu akikata mti mmoja inabidi apande miti mitano. Tutunze mazingira ili yatutunze.

MASWALI

1. Mwalimu Masawe ni mwalimu mkuu wa shule gani?

Ni mwalimu mkuu wa shule ya msingi Lokiri mkoani Kilimanjaro.

2. Wanafunzi walipanda aina gani ya miti?

Wanafunzi walipanda michungwa, miembe, mipera, mipapai, mifenesi, mizambarau, mitopetope, milonge, miarobaini, mipingo, mikaratusi, mipodo, miashoki.

3. Mwalimu mkuu alisema miti ina faida gani?

Mwalimu mkuu alisema faida za miti ni:

i) Kutupatia hewa safi.

ii) Kutupatia kivuli.

iii) Kutupatia matunda ambayo ni muhimu kwa afya.

iv) Hutupatia mbao kwa ajili ya kutengeneza samani kama vile madawati, meza na viti.

4. Toa maana ya maneno haya kisha tunga sentensi: jangwa, ukame, samani,

JANGWA – hili ni eneo kavu lenye mvua kidogo na kutokana na ukavu huo kuna mimea michache na wanyama wachache.

UKAME – hali ya sehemu au nchi kuwa kavu kiasi cha kutoweza kupata mavuno ya kutosha.

SAMANI – ni neno lenye kutaja aina za vitu kama vile viti, meza, kabati, vitanda na huwa vimetengenezwa kwa mbao.

Kutunga sentensi:

JANGWA: Mwalimu alituambia jangwa la sahara ni kubwa sana.

UKAME: Mwalimu alituambia tupande miti kwa wingi ili tuepuke ukame.

SAMANI: Ofisi ya mwalimu mkuu ina samani nyingi na nzuri.

5. Toa maana ya nahau zifuatazo:

- i) FUMBIA JICHO – puuzia jambo, fanya kama hujalion.
- ii) HAMISHA MANENO – sema maneno kwa mtu.
- iii) KENUA MENO – furahi, cheka sana.
- iv) JINO KWA JINO – lipa kisasi kwa kumtendea mtu ubaya.
- v) HATA KWA DAWA – kamwe, goma kutenda kitu.
- vi) JUA MBICHI NA MBIVU – baini ukweli wa jambo, ubaya au uzuri wake.
- vii) KATA MAINI – umiza sana.
- viii) HAZIMTOSHI – asiyefikiri vyema.
- ix) JIKAZA KIUME – vumilia kwa ujasiri.
- x) KWA UDI NA UVUMBA – tekeleza jambo kwa namna yeyote ile.

(d) Kusoma sentensi na kubaini maneno ya ulinganishi wa vitu na watu (kama, sawa na, kama vile,sawa sawa)ili kujenga dhana ya ulinganishi

Ulinganishi: ni kufanya tathmini ya vitu viwili au zaidi ili kujua ubora, kufanana na kutofautiana kwa vitu hivyo maneno yanayotumika katika kulinganisha vitu ni kama, zaidi ya, mithili ya, kushinda, sawa na.

SOMA SENTENSI ZIFUATAZO

- i) Juma ni mfupi *kuliko* Ali.
- ii) Asha ni mrembo *kuliko* Maria.
- iii) Amina ana sauti nzuri *mithili* ya chiriku.
- iv) Umri wa Juma ni *sawa na* umri wa Ali.
- v) Sungura ana mbio *kushinda* fisi.

KAMILISHA SENTENSI KWA KUTUMIA MANENO HAYA

"Kushinda" "Kuliko" "Kama" "Sawa" "Na" "Zaidi ya"

1. Kamba hii ni ndefu *kuliko* ile.
2. Asha ni hodari wa kupika *kushinda* Mery.
3. Musa ni mjanja *zaidi ya* Sungura.
4. Asha ana umbo *sawa na* Rozi.
5. Asha hutumia pesa nyingi *zaidi ya* Ana.

Tunga sentensi kwa kutumia maneno ya ulinganishi mithili ya, kama, zaidi ya, kuliko:

1. Asha ni mweupe kama mzungu.
2. Juma ni mnene kuliko Musa.
3. Anatembea kwa madoido mithili ya Twiga.
4. Juma ana mbio zaidi ya Hawa.

(e) Kusoma sentensi na kubaini maneno yanayoonesha umiliki na kubadili sentensi hizo kuwa katika kinyume.

Umiliki huonesha kumilikiwa kwa vitu kihalali mfano kumiliki ardhi unakua na hati ya umiliki wa ardhi huwa kuna mizizi ya viwakilishi.

	UMOJA	WINGI
Nafsi ya kwanza	- Angu-	-etu –
Nafsi ya pili	- Ako-	-enu-
Nafsi ya tatu	- Ake -	-ao-

Mfano wa sentensi:

-Mtoto wangu ameanguka (nafsi ya kwanza umoja)

-Watoto wetu wameanguka (nafsi ya kwanza wingi)

-Nguo yako imechanika (nafsi ya pili umoja)

-Nguo zenu zimechanika (nafsi ya pili wingi)

-Kuku wake amekufa (nafsi ya tatu umoja)

-Kuku zao zimekufa (nafsi ya tatu wingi)

Kinyume ni maneno ambayo huwa na maana inayopingana:

Mfano:

Rafiki – adui

Tengeneza – haribu

Bomoa – jenga

Ingia - toka

MASWALI

1. Andika kinyume cha maneno yafuatayo

Haribu, amka, mchana, safi, adui, jenga

Haribu – tengeneza

Amka – lala

Mchana – usiku

Safi – chafu

Adui – rafiki

Jenga –bomoa

2. Andika kinyume cha sentensi zifuatazo

i) Mtoto wangu ameanguka

- Mtoto wangu amenyanyuka

ii) Dada yake anatembea

- Dada yake anakimbia

iii) Baba yangu amekasirika

- Baba yangu amefurahi

iv) Nguo zako zimechanika

- Nguo zako zimeshonwa

3. Andika methali ambazo ni kinyume na methali hizi:

i) Aliye juu mngoje chini

-Ngoja ngoja huumiza matumbo

ii) Mtaka nyingi nasaba hupata msiba

-Kata pua uunge wajihi

iii) Subira yavuta heri

-Ngoja ngoja huumiza matumbo

iv) Hakuna marefu yasiyo na ncha

-Elimu ni bahari

v) Samaki mkunje angali mbichi

-Mtoto akililia wembe mpe

vi) Asiyejua maana haambiwi maana

-Kuuliza sio ujinga

4. Andika methali zenye maana sawa

i) Dalili ya mvua ni mawingu

-Siku njema huonekana asubuhi

ii) Dunia hadaa ulimwengu shujaa

-Asiyefunzwa na mamae hufunzwa na ulimwengu

iii) Samaki mkunje angali mbichi

-Mtoto umleavyo ndivyo akuavyo